

רוך וקושי

הגיל השלישי המגדר הרביעי
זקנה באמנות עכשווית

רוך וקושי

הגיל השלישי המגדר הרביעי - זקנה באמנות עכשווית

שגיא רפאל

"בוקר ראשון של סתיו:

המראה בה הבטתי

הציגה פניו של אבי"

קיד'ו מורקמי

מגזין "פיפל" האמריקני פירסם על שער גיליון פברואר 2014 את תמונתה של דוגמנית-העל לשעבר, כריסטי בריןקלי (Christie Brinkley), בבגד-ים תכול התואם את עיניה, שיערה הבלונדיני שופע וגולש, חיוכה הרחב חושף שיניים צהורות, ותנוחת גופה משדרת מיניות קורנת ובטוחה בעצמה. בשער הפנימי של הגיליון נראית בריןקלי לבושה ז'קט מחויט ותחתונים תואמים. מה שמבדיל את דימוי הנשיות המושלמים הללו (גם אם יד הריטוש הפוטושופי נגעה בהם) מעשרות אלפי שערים אחרים של מגזיני רכילות ואופנה או מתצלומי דוגמניות אחרות, הוא שבריןקלי, כפי שמצינת הכותרת, היא בת 60! (סימן הקריאה במקור). תצלום של בריןקלי משנת 1979, בבגד-ים ובתנוחת גוף דומה, הוצג על השער לצד תמונתה העדכנית, כמו כדי להדגיש את גודל הפלא בנראותה "הצעירה" גם לאחר 35 שנים.

גיל 60 נתפש כגיל הקשור בסבתאות יותר מאשר דוגמנות, והאופן בו בריןקלי נראית על גבי דפיו של המגזין, מזכירה יותר נשים בשנות ה-20 לחייהן, מאשר את הדימוי השגור (ואולי השגוי) של בנות גילה. אולם, יש בדימויים הללו אות לשינוי דרמטי המתחולל בעשורים האחרונים, וביתר שאת בשנים האחרונות, מאז הפיכת הניתוחים הפלסטיים וטיפולי הבוטוקס לכה שכיחים ונגישים. אף על פי שנשים מאז ומעולם היו נתונות תחת מכבש לחצים חברתי בכל הנוגע לשמירה על הופעתן החיצונית, לפחות עד "גיל הפרישה" מסטטוס האשה הנחשקת למעמד הקשישה הסורגת, נדמה שכיום נשים, וגם גברים, לא רק נראים "צעירים יותר", אלא גם מרגישים ומתנהגים באופן שאולי אפילו הוריהם לא יישמו כשהיו בני גילם. אם עד לא מזמן, גיל 60 נחשב "זקן" (ובימי הביניים אף נקבע כגיל המבשר את ראשית הזקנה)¹, הרי שכיום כבר מקובל לראות בו כמסמן פוטנציאלי של תקופה נוספת, חדשה ופעילה בחיים, ולא כתחנת המתנה למחלות ולמוות. ה"זקנה", יש האומרים, היא מצב מנטלי לא פחות מאשר פיזיולוגי.

ייתכן וה"זקנים" של היום פעילים יותר, עצמאיים יותר ובריאים יותר ממקביליהם בשנים עברו. אולם ישנם רבים שתוחלת החיים הארוכה אמנם היטיבה עימם, אך לא עם נסיבות ותנאי הקיום שלהם. עלויות רפואיות בשנים שלאחר גילאי הפרישה מהעבודה והצטמקות מקורות הפרנסה, הבדידות העשויה להיווצר כתוצאה מעצמאות בני המשפחה הגרעינית, תחושת חוסר הרלוונטיות בשל "התקדמות" החברה למקומות טכנולוגיים ותרבותיים חדשים – כל אלה ועוד עשויים לבדל את בני "הגיל השלישי" משאר האוכלוסיה, עד שנוצר פער ההופך אותם ל"לא רלוונטיים". אם לאורך השנים ובמרבית התרבויות, גילאי הזקנה נקשרו עם חוכמת חיים שהצטברה, ומעמד חברתי הדורש יחס של כבוד והערכה, הרי שכיום נדמה שהחוכמה מבוזרת וסובייקטיבית יותר, זמינה דרך מנועי חיפוש מקוונים, והזקנים צריכים להתאמץ כדי להישאר בתודעה של זולתם.

¹ שולמית שחר, החורף העוטה אותנו - זיקנה בימי הביניים, דביר, תל אביב, 1995, עמ' 26-27.

בתולדות התרבות הויזואלית ובפרספקטיבה היסטורית, ניתן להבחין בין ייצוגים של גברים מבוגרים מאוד/זקנים לעומת נשים מבוגרות/זקנות. הזקנים היו בדרך כלל אישים ספציפיים אשר נתפשו כבעלי חוכמה יוצאת דופן, בעלי מעמד מכובד או תפקיד חברתי שביא לכך שדיוקנם יירשם, דוגמת פילוסופים יוונים, חברי סנאט, זקני עדה או שבת, ראשי משפחה וכו'. לעתים קרובות, שיער זקנם העבות ופניהם חרושי הקמטים הביעו גבריות מנוסה, בעוד גופם עוצב תדיר בפלסטיות נעריה וגמישה, תוך המחשת עושר האונות שלא פחת עם הגיל. מרחק לא רב קיים בין דימויים אלו לבין הייצוג הארכיטיפי של אלוהים, כדמות כל יכולה עם זקן לבן וארוך, אשר נצרכה כך בתודעה הקולקטיבית אולי גם בזכות מיכלאנג'לו (בריאת אדם, פרט מהקפלה הסיסטינית) ובעקבותיו וויליאם בלייק. בתרבות הפופולרית, ההמשך של הזקן החכם והטוב מגולם בדמותו של סנטה קלאוס, הסב האולטימטיבי, אשר במקום גזרה נעריה כבמודל האירופי הקלאסי, התכבד בבטן עגלגלה ומנחמת.

בעוד דמותו הגנרית של "הגבר הזקן" התגלגלה לזו של הסב החביב, הרי דמותה של האשה הזקנה נקשרת לזו של המכשפה, הקנאית חורשת המזימות. מבט לעבר אלפי שנות ייצוג של נשים באמנות, יגלה בקלות ריבוי של נשים צעירות, חטובות ויפות מראה, לעומת מיעוט מקבילות של נשים מבוגרות. האשה הזקנה נתפשת כמי שמילאה את תפקידה האסתטי, ובוודאי את תפקידה המשפחתי לאחר שמיצתה את פוטנציאל הוולדנות, מה שגילגל אותה לעמדת הצופה מהצד, זו שנשים צעירות "גונבות" ממנה את תשומת הלב. בעוד גברים זקנים (ואמידים) עשויים היו להיחשב כרלוונטיים בשל ניסיון חייהם, חוכמתם והצלחתם, הרי שנשים זקנות נתפשות כמי שאבד עליהן הכלח, וש בשל מירמורן הן מנסות להיאחז בנעורים בכל מחיר. בעוד החוכמה הגברית מיטיבה, החוכמה הנשית מקלקלת.

אם נחשוב על ייצוגים של נשים זקנות, עולה על הדעת דמותה של האשה השיכורה מתקופת הפיסול ההלניסטי הריאליסטי-חברתי, אשר גופה המקופל והבעתה המעונה רחוקים מאוד מדימויי גברים שיכורים בסימפוזיונים (משמאות פילוסופיים ואינטלקטואליים). גם דיוקנה (כנראה) של הדוכסית מרגרט מטירול מאת קוונטין מסיי, נתפש כדוגמא מובהקת ושכיחה לייצוג אנושי גרוטסקי, וכיעורה נובע גם מגילה. בעוד שהגבר הזקן, אשר מאמינים כי הוצג לצידה כחלק מדיפטך, לבוש בבגד מכובד ועטור פרווה, הדוכסית מוצגת כמי שמנסה להחצין את מיניותה באופן מופרז ולא הולם.

אולם, הגבר המזדקן (קל וחומר, העני) נתפש בעבר גם כמי שכשירותו הגופנית והמנטלית דומה לזו של ילד – חסר יכולת לתרום כלכלית, אינו מתפקד מבחינת פרו ורבו, כושר הלחימה שלו מנוטרל, ותפוקת העבודה שלו מדלדלת עד לא קיימת. מבחינה גופנית, יש וכוחו תש, שיניו נשרו וצלילות מחשבתו נעכרה, אך בניגוד לילד שישלך ויתחזק, הרי שהזקן יתפוגג וידעך.²

היחס כלפי הגבר הזקן בעבר הרחוק נבע, באופן כללי, בהתאם למעמדו החברתי והכלכלי, ולא דווקא בשל הגיעו לגיל זקנה. אך היחס כלפי האשה, אשר מלכתחילה נחשבה כשולית בחברה, השתנה בהתאם לשינוי הפיזיולוגי שחל בגופה – הפסקת המחזור, ובשל כך, חידלונה הפריוני. כתבים מדעיים אירופיים מימי הביניים טענו כי גופה של האשה מייצר רעלים, המופרשים מגופה דרך דם המחזור, ולאחר הפסקתו הם מצטברים ומשפיעים על אופיה והתנהגותה. ייתכן וזוהי מחשבה אשר הביאה באופן ישיר להיווצרות תדמית המכשפה הזקנה, יכולתה לרקוח שיקויים ורעלים אשר יזיקו לצעירים ממנה, והפיכתה של האשה למרירה ומזיקה.³

התערוכה הקבוצתית רוך וקושי – הגיל השלישי המגדר הרביעי: זקנה באמנות עכשווית, הציגה מנעד החיחסויות ויזואליות-אמנותיות הקשורות בזקנה. בשל היקפה הנרחב, התקיימה בשני חלקים.

² שם, עמ' 18-19.
³ שם, עמ' 62, 233.

חלק אי

חדר הכניסה לגלריה קיבץ עבודות בהן דמויות נתמכות או נשענות, כמי שעלולות להתמוטט אם תאבדנה אחיזה מוצקה: שני תצלומים מסדרת "Death Boom", מאת הצלמת **סילביה רזגובה**, קרויים על שמו של פינקי והלן – הראשונה שוכבת במיטתה, מחוללת את הסצינה בה אב ובת חולקים חיבוק של צער, והשנייה נתמכת על ידי בנה המעבירה מכסא גלגלים למיטתה. רזגובה מתייחסת בסדרה זו לדור ה"בייבי-בוס" שלאחר מלחה"ע השנייה: "תוך התמודדות עם מות הוריהם, בוגרי דור הבייבי-בוס נכנסים כעת בעצמם לשלב התמותה. דרך התמודדותם הישירה עם קשיי התקופה הזו, הם משנים את פני תעשיית ההכנה לטוף החיים – הוספיסים וסיעוד פרטי, טקסי לוויה ועסקי האבלות והטיפול שלאחר המוות"⁴. התצלום "פיות יער" של **רונה יפמן**, פורש מראה של חורשת עצים, מנוקד בדמויותיהן של קשישות עירניות, המפציעות מבעד לגזעים, חובקות אותם וכמו חולקות את גילם עם גילן. בעוד עצים ותיקים זוכים בתרבויות רבות למעמד מיוחד בשל שנות הותק שצברו, במקומות אחרים גודעים את העתיק לטובת הרענן והחדש. ציור של **רות שלוס**, בעל גוון חום-אדמה וטקסטורה חוליית העשויים לרמוז על מחלה וסופניות, מעמיד במרכזו קשישה מטושטשת תוי פנים, הנתמכת בשני מקלות הליכה, כיציר כלאיים שאין להפריד בין תותביו.

בחדר השני, שלוש יצירות שבמרכזן דמות הגבר הזקן: "אבא" של **ראובן קופרמן**, הוא פורטרט מועצם של פני אביו של האמן, אדומים מכלי דם ומשורטטים כמפה קרטוגרפית, כפני שטח חרושים ורוויי שנים. "אבא (סוליטר)" של **כרמלה וייס**, מציג רק כפות ידיים אנונימיות המשחקות קלפים בגפן, כמו משתעשעות עם המזל, ופורשות מניפה של הזדמנויות והתרחשויות גורליות. "מרת א. בוק" הוא פורטרט של קשיש אותו מלווה **רונה יפמן** למעלה מעשור, ניצול שואה בן שמונים הלוכז זהות קרוס-דרסרית של אשה פתיינית בשם מרתה. "מרתה היא דמות חסרת גיל", אומרת יפמן, "היא מרגישה צעירה יותר ושוכחת מקשיי ההזדקנות. הביוגרפיה וההיסטוריה שלה שונות מאלו של האדם המשמש גם כסבא. כל העניין עם מרתה הוא שלא ניתן לנחש את גילה. היא צעירה לנצח!"⁵. האפשרות הפנטזיונרית לשחק עם הפוטנציאלי המיניתי ומתיחת גבולות ההבעה המגדרית בגילאי הזקנה, מעוררות דרך דיוקן זה תחושה כי לעולם לא מאוחר מדי.

לצד אלה, תלויה יציקת שדיים נפולים שפיטמותיהם מוצצים, מעל דלי פח שבקרקעיתו שלולית קרושה. בחדר השלישי, יציקת איבר מין גברי תלויה אף היא כשארית חסרת שימוש, מעל צמח תבלין מיובש ועקה. שני פסלים אלו, מאת **אצי ורנר-נירי**, עשויים לרמוז על עצמאיות חלקי הגוף, אשר אינם נשמעים לבעליהם ואינם פועלים לפי רצונם. בהקשר הנוכחי בתערוכה, הם עשויים להצטייר כאביזרים תותבים, המבהירים את ההיבט הפרפורמטיבי של המופע המגדרי, ואת האכזבה הטמונה בכך שישנם איברים הניתנים לשדרוג או החלפה, אך לא ניתן להשיב את חיותם הטבעית.

עוד בחדר השלישי, עבודת הוידאו "מילקשייק-גרסת הכיסוי של אמא שלי" של **אריאלה פלוטקין**, במהלכה אמה של האמנית נראית במטבח ביתה, מדקלמת בחושניות משוחקת ומעושה את מילות שירה של הזמרת **קליס (Kelis)**. השיר בעל הגוון האירוני-סקסיסטי, מציע את כישוריה המיוחדים של הזמרת בהפקת מילקשייקים, עבורו עומדים גברים בתור. לאחר שסיימה עם העמדת הפנים החושנית, מורידה אם האמנית את הפאה מעל ראשה – ומבהירה בגאווה כי הרוויחה כל קמט ביושר, וכמו כן את פרישתה ממשחקי השתדלנות והראווה העצמית.

מול אלו, מפציע דיוקנה בעירום מלא של **אורה ראובן** (האוצרת-שותפה של תערוכה זו), ביושבה בסטודיו, כמי שמתמרנת בין היותה בעלת המקצוע והנכס, לבין תפקידה המקובל של דוגמנית העירום מול הצייר-גבר הנעלם מן הקומפוזיציה. בנוסף הוצגו שתי עבודות אחרות של ראובן, בהן שיער ראשה כבר הלבין, גופה מכוסה כחונת צחורה העשויה לרמוז על כחונת בית חולים או חליפת קבורה, והיא נענית לחיזוריו של שלד, שכמו מפתה אותה להחכים בין זרועותיו הסופניות של המוות.

"בובה זקנה" של **ויקי סקנדריון**, היא דמות ספק צועניה ספק מכשפה מסיפורי עם, הטמונה בתוך ערימת בובות מפורקות וגולגלות טקסיות, שיערה הארוך מבשר נשיות כמעט בתולית, בעוד חזה החשוף שמוט ומדולדל. שלבי הילדות, הזקנה והמוות שלובים כאן בערימה חסרת שימוש, וודאי מעמתים את הזקנה עם ציפיות הנעורים שנדדו הלאה ממנה.

⁴ התכתבות אימייל עם האמנית, 7 בספטמבר, 2014.

⁵ התכתבות אימייל עם האמנית, 20 בנובמבר, 2014.

בצד השמאלי של החדר, שני תצלומים מאת הצלם היפני **מנבו יאמאנאקה**, המתמקד בחיפוש קבוצות משולי החברה, מתוך סדרת "Gyahtei", מונח בודהיסטי המגדיר את השלב האחרון בחיים, הספוג בחולי ובמוות. באמצעות צילום זקנות בנות למעלה מ-90 שנים, תוך בידודן בתוך רקע לבן מנוטרל מהקשר של זמן ומקום, מאפשר יאמאנאקה מבט ישיר בגוף המתבלה לפני התפוגגותו. תצלום אחד, בגודל קצת יותר מטבעי, מעמת את הצופה העכשווי עם מעין תמונת מראה של גוף מקביל במידותיו, עם דמות אשה שכיום כבר אינה בין החיים, ובתצלום נוסף בו דמות זקנה שכובה על קרקע נטולת סביבה, בתנוחת כמו עוברית, כפי שעתידה להיאסף אל האדמה, בדימוי הממזג בין לידה ומיתה.

ציור מאת **רוח שלוס**, אשר עסקה גם היא משך עשרות שנים במתן ביטוי לשכבות מוחלשות ביצירתה, מהאחרונים שציירה לפני מותה ושהיה תלוי בחדרה עד יום פטירתה, תואם בלובנו את אוירת הטהרה בעבודותיו של יאמאנאקה. שלוס ציירה עבודה זו באמצעות שתי ידיה, לאחר ששליטתה העצמאית באחת מהן נפגעה. מאחר ותירגלה בילדותה מיומנות מלאה בשתי ידיה, נדמה כי גם כאן מעין סגירת מעגל שנכפתה בשל קריסת הגוף.

שני ציורי כפות ידיים מאת **שירלי פקטור**, חרושות קמטי עבודה וגיל, מהווים פורטרט הבעתי של עמל רב שנים והקדשה גופנית. האצבעות הבשרניות, קפוצות ונאחזות, כמי שסופרות את חלופי הזמן או ממתיןות בשתיקה.

ארבעה תצלומים תיעודיים של **שי אלוני** מתוך סדרת "משענת זרה" מביאים זוגות של קשישים ומטפליהם הזרים, אשר הפכו להיבריד משפחתי בלתי הגיוני אך נפוץ. הריחוק או הבידוד המשפחתיים, אשר הביאו לסיעוד "מקצועי" את הזקנים בידי כוח עזר חיצוני, נדמה כי הם לא אחד האופנים השכיחים להרחקת נטל האחריות בטיפול ההורי בידי אנשים שזה "תפקידם". המטפלים, אשר הותירו את משפחתם הרחק מאחור, נקשרים בגורלם עם זקנים מקומיים, אשר אף הם לא נותרו לרוב בקשר הדוק עם צאצאיהם. על אף הריחוק הלשוני והמנטלי, מתקיימים הצמידים הללו כבועה של בודדים.

שתי עבודות של **נאוה הראל-שושני**, "מבחני תלות", מבוססות על טפסים העוקבים אחר כושר תפקודם של זקנים המבקשים סיוע כלכלי בעזרת סיעודית. רק אם האדם יוכיח חוסר עצמאות, ונדרשות מוחלטת בעזרת חיצונית, יוכל לקבל סיוע כלכלי. כל עוד מפעמת בו מידה של חיוניות, נדמה כי עליו להסתפק בהכרת תודה על כך, ולהסתדר בכוחות עצמו. מבחני התלות של הראל-שושני, מדכדכים בבירוקרטיה הטופסנית הלקוחה מהחיים האמיתיים, מספקים עוד זיק של תקווה, בזכות הזוגיות והיכולת לשיתוף רגשי והישענות כנה בעת צרה.

חלק ב'

שני חלקי התערוכה הציגו התייחסויות אמנותיות אשר נבעו הן מתוך הסתכלות חברתית-תרבותית רחבה של היוצרים אודות זקנה, והן מתוך חוויות אישיות וקרובות הכרוכות בזקנתם של הורי היוצרים ואף במוותם.

דיפטיך של **אילון גנור** הציג את הוריו של האמן ישובים בסלון ביתם (מימין), ואת אמו של האמן ישובה על הספה במהלך קיום שבעה לאחר פטירת בעלה (משמאל). תמונת אב האמן הונחה על הספה, במקום בו נהג לשבת, ושעונו נענד על פרק ידה של האלמנה. על הקיר מאחור ניתן לזהות את התצלום אותו העניק גנור להוריו שנתיים קודם לכן, וגילוי יוצר אפקט של התקרבות והתרחקות בזמן, של פרק חיים אשר אבד ונותר מונצח בדימוי הצילומי.

שני ציורים משנת 2005 מאת **מקס פרגוסון**, מציגים את אביו בן ה-92 של האמן. האחד, דיוקן האב האוחז מחבט טניס, הוא הפורטרט האחרון שביצע פרגוסון לפני מות אביו. ניצב על רקע לבן ובסביבת אל-זמנית, מקרין האב חיוניות ואנרגיה, זמן קצר לפני פטירתו. הציור השני, המציג את אב הצייר סועד בדיינר אמריקני, הוא הפורטרט הראשון שצייר פרגוסון לאחר פטירת אביו, תוך השבתו לחיים בעולם החזותי ובצבע, כממשיך להתקיים בזיכרון ובעולם החומרי. לאורך השנים, וגם לאחר מות האב, המשיך פרגוסון לצייר את אביו, תוך החייאתו המתמדת, והצבתו בסצינות מבוטות בהן היה מייחל האמן לראותו. תצלום שחור-לבן המציג את אמו הקשישה של **שמחה שירמן** ביושבה ללגום מרק, כמו מעיד על המרחק הרב הקיים בינה לבין אביו של פרגוסון, כשני קטבים של קשישות-האחד מאפייני יהדות אמריקאית-פעלתנית ונהנתנית, והשניה יהדות גלותית-אירופית-פוסט שואתית והישרדותית. האחד חי בהנאה ובצבעים עזים, והשניה דועכת לתוך אפרוריות השגרה והגיל. בועד אביו של פרגוסון המשיך לעסוק בפעילות ספורטיבית עד החודשים האחרונים לחייו, שירמן מעיד על אמו כי הזדקנה בהתנהגותה ובמראה עוד הרבה בטרם הגיעה לגיל הקשישות הכרונולוגי.⁶

⁶ שיחה בין המחבר לשמחה שירמן, סטודיו האמן, תל אביב, 3.11.2014.

אלי שמיר צייר את דיוקן סבתו בהיותה על ערש דווי במיטת חוליה. פניה צמוקות, חיבורות וסגלגלות, אך עיניה פקוחות, נעות בין טשטוש וידיעה. כותרת הציור, "אוי", נובעת מאנחותיה מלאות הכאב של הסבתא, והן כמו מתעוררות מחדש תוך התבוננות בקלסטרונה שכמו הולך ומתפוגג. "דודה אווה" מאת **גיל הלר**, מעוררת אף היא את תחושותיה באותו גיל. הנחת הצבע כתמיטת ושטופת אור, כאילו אנו רואים את דמותה דרך מסך דק של ערפל חס. עיניה מזוגגות, ונדמה שהלך צייר אותה בדרך התואמת את התדרדרות ראייתה, באופן עמום וחמקמק.

רות וייסברג רשמה את דיוקן אביה לאחר מותו, וציטטה את דברי ההספד שנשא אודותיו אלמר גרץ, עורך דין ידוע ומוערך בשיקגו, עיר מגוריו של חברו, הפעיל הציוני, אלפרד (אל) וייסברג. רישום זה, המשרטט בגווני שחור ואפור את תווי גופו ופניו של הנפטר, לצד הטקסט המעיד על מופנתו ועל השפעתו השקטה על הסובבים אותו, כמו מציף נוכחות רפאים בטרם יתפוגג חותמה ממרקם החיים. הטקסיות שבקינה לזכרו כמו חותמת את מעגל חייו, ומקיימת עדות זיכרון אישית ופומבית כאחת.

כותרת המשנה של התערוכה כורכת את הגיל השלישי עם היותו "מגדר רביעי", מושג אותו טבעה **אורה ראובן**⁷ בהמשך לשלושת המגדרים הקיימים (גבר, אשה, אנדרוגינוס), מבקשת ראובן להבהיר כי הזקנים מגודרים לא רק מבחינה גילאית, אלא מבחינה חברתית ותרבותית, כשייכים לזן נפרד של אנושות. לשם המחשה, הביאה בפני ראובן את הסרט "גרונטופיליה" מאת הבמאי **ברוס לה ברוס (Bruce La Bruce)**, אשר יצא לאקרנים בשנת 2013. הסרט נסוב סביב מערכת יחסים בין צעיר בן 18 העובד כאח בבית חולים, לבין קשיש בן 81. כותרת הסרט מתייחסת למשיכה מינית כלפי קשישים, ועצם ההתייחסות למשיכה זו כחריגה, כפטיש, ואולי אף כסטייה, מבהירה את הגידור הבין-גילי שמקיימת החברה בין הדורות. הרושם המתקבל הוא כי במידה וקשישים מעוניינים להמשיך ולתפקד כיצורים פעילים מינית, דבר שנתפש כמעט כקוריוז וכחריג כשלעצמו, עליהם לעשות זאת בינם לבין עצמם, ולא עם צעירים מהם. לצד זאת, בעוד החברה עשויה לקבל, תוך הסתכלות בעין עקומה, מערכות יחסים בין קשיש לצעירה, הרי שיחסים בין קשישה לצעיר עודם בגדר טאבו. סרט זה, לצד סרטים נוספים אשר אור בשנים האחרונות, כ"מיתה טובה" הישראלי (במאים – **שרון מימון וטל גרניט**), ו"אהבה" הצרפתי (במאי – **מיכאל הנקה**), מסמנים גל של עניין בייצוג זקנים באור חדש בקולנוע העכשווי.⁸

גיבורת הסרט "אהבה", השחקנית **עמנואל ריבה (Emmanuelle Riva)**, השתתפה בפרוייקט של הצלמת **טירני גירון** עבור מגזין הניו יורק **טיימס**. בתצלומה של גירון, נראית ריבה כשהיא לבושה בכחונת לילה, ומפריחה בועות סבון צבעוניות סביבה. דמותה הקשישה נדמית כמי שחושיה אולי מעורפלים, והיא משתעשעת כילדה חסרת דאגות. לצד זאת, זוהי סצינה דמוית חלום, המציגה את הזקנה מזוית מיופה הטומנת בחובה עוד רגעי קסם.

גם **שי אלוני** קושר בין זקנה לילדות, בסדרת העבודות "בראי הזמן" – דיפטיכים המשדכים תמונות ילדים, בני ובנות דור המייסדים של קבוצת גבע, מקום התבגרותו ומגוריו של אלוני, עם דיוקנם העכשווי בעת זקנתם. מעגל החיים נסגר, בעת שהילדים שכל חייהם היו לפנייהם, שהתבגרום היתה ספוגה באידאולוגיה קיבוצית, נפגשים עם מי שהפכו להיות ברבות השנים, דור הותיקים המפוכחים, כשרמזים דקים בפניהם המבוגרים עוד מעידים על זיקת ינקותם.

זמנים ודורות נקשרים, נושאים ופיזית, גם ביצירותיה של **אנגרט סולטאו**, מהחשובות שבאמניות הפמיניסטיות של שנות ה-70. בקולאזים מבוססי צילום, תופרת סולטאו חלקי גוף של בנות משפחה – בתה, אמה וסבתה – לכדי היברידי רב-גילי, המציב אלטרנטיבה מטריארכלית לשושלות הגבריות המקיימות רצפים בין-דוריים, למשל תוך הורשת שם המשפחה. השימוש המעצים של סולטאו בתפירה, באיחוי הגופים הקרועים, מנכיח גם את פולחן הגוף הנשי, ואת ראי המציאות מול המודל הדכאני שהחברה משרטטת. הגוף הפרגמנטרי, הוולדני, המקיים בפועל את הגישור רב-השנים, ניצב בעירום גאה מול הצופים, בברית נשית של שיוויון והזדהות.

לצד העצמאות הנשית, מוצגות בתערוכה גם דוגמאות לזוגיות בגיל הזהב. בנוסף לתצלומיו של **אילון גנור**, אשר נדונו קודם לכן, מוצג תצלום מאת **ג'ובני פרסוטי**, בו זוג קשישים צופים בשתי טלוויזיות, פתרון הנראה כאחראי לשלום בית. על הקיר לפנייהם תמונות משפחתיות של הנכדים המשותפים, אך נדמה כי כל אחד מהם שקוע בעולמו, לצד רצונם להמשיך את השיתוף והקרבה.

⁷ להרחבה אודות "המגדר הרביעי", ראו טקסט של אורה ראובן בקטלוג זה.
⁸ סהר שלו, "המיניות המתפרצת של הזיקנה", מוסף גלריה, הארץ, 22.10.2014.

רישום נוסף של רות וייסברג, "ידיים מובילות, ידיים מקשיבות", מציג את האמנית בגבה, בעת ריקוד עם גבר שזהותו אינה ברורה. האם זהו בן זוגה, בנה או אביה? כפות הידיים של הגבר נדמות מבוגרות, והן כרוכות סביב גבה של הדמות הנשית, מובילות או נאחזות. בדומה לצמדים המחובקים בתצלומיה של סילביה רזגובה, התמיכה נדמית כהישענות הדדית, כמחול איטי של אינטימיות דמדומים משלימה ושקטה.

לקט סרטוני יוטיוב הוקרן בטבור חלקה השני של התערוכה, ובו ספורטאים קשישים מתעמלים בגנים ציבוריים, שיאנית גינס מדגימה את יכולותיה האקרובטיות באולפן טלוויזיה, וזקן קובני משליך את קביו הצידה בעת ריקוד סוער על הרחבה. דוגמאות אלו של זקנים אשר הפכו ללהיטים ויראליים באינטרנט, מספקים זווית נוספת להתייחסות החברה כלפי בני גיל הזהב. מחד, הם מקרינים אופטימיות והשראה עבור הצופים, בשל החיוניות שבהם, ובשל תשוקתם להמשיך ולמצות את הפוטנציאל הגופני והמנטלי שנותר בהם. מאידך, ההתייחסות לקשישים אלו כיחידים סגולה איזוטריים וכיוצאים מן הכלל שאינם מעידים על המציאות, ממחישה כי הדרך לקבלתם הראויה של הזקנים בחברה מתוך כבוד ודאגה אמיתיים, תוך הכרה בתרומתם בעבר ובהווה, ללא פטרונות ושלא מתוך רחמים, עוד רחוקה.

מיכלאנג'לו, בריאח אדם (פרט), 1508-1512, הקפלה הסיסטינית, קרית הוותיקן, רומא
Michelangelo, Creation of Adam (detail)
1508-1512, The Sistine Chapel
Vatican City, Rome

זקנה שיכורה, התקופה ההלניסטית, 100-200 לספירה, שיש, 94 ס"מ
המוזיאון הקפיטוליני, רומא
Drunk old woman
AD 100-200
From Hellenistic period, Marble, 94cm
Musei Capitolini, Rome

כריסטי בריןקלי, שער פופל מגזין, פברואר 2014
Christie Brinkley, cover of People Magazine, February 2014

מה המגדר שלי? תלוי בגיל שלי.
בת 30. נחשקת מחוזרת יפה מבוקשת סקסית כוסית נסערת נרגשת מסקסית מפלרטטת
בת 60. מחוזרת? נחשקת? יפה מבפנים. יפה לגילה. מבוקשת לשמרטפות. סקסית בראש. כוסית לשעבר. לא נסערת לא נרגשת.
מפלרטטת?
היופי, בין אם מוכתב תרבותית ובין אם תפיסתו צרובה בדנ"א שלנו, משמח ומענג אותי. אובדנו מצער. אני מתבוננת במראה ולא
מזהה אותי. מי אני?

אומרות המזדקנות: הרווחתי ביושר את הקמטים שלי.
ואני עונה: מדוע אתן מצטדקות אודות היושר שלכן? כי הקמטים הם פשע?
ומה הרווח? מה הרווחתן? אתן נחשבות עכשיו יותר יפות/חכמות/מצליחות בזכות הקמטים?
הציעו רעלה לנשים העצובות המסתירות בשרוול את שרירי הזרוע הרפויים, רעלה שתסתיר גם את קמטי הפנים הרפויים.

תנו לי לכאוב את אובדן היופי. תאמרו לי שצריך לקבל את המראה "החדש" כי זה מה שיש. תאמרו לי שצריך להיכנע לזמן המנצח.
תאמרו לי לחפש עניין בעשייה, בבילוי, בשימוש חכם של זמן ההווה הנוחר. אובדן היופי הוא הביטוי החיצוני לאובדן הרבה יותר
גדול. הוא מסמן את חולשת הגוף, המוח, והנפש. בשל היותו חיצוני ייתכן שהוא נתפס כשורש הבעיה, כגורם הראשון לאפלייה.
האם זוהי העדפת יופי הטבועה בדנ"א שלנו? האם זוהי העדפה תרבותית? לא חשוב.
חשוב להפריד את היופי, ואת אובדנו, מהצדק. בשם הצדק יש למנוע אפליית הזקנים והזקנות. חשוב שזוהי אפלייה שאינה צודקת.
כי הזקנים יכולים וחזקים! עדיין!
זוהי מלחמת הקיום.

את כבר היית – אמרה לי צעירה ששוחחה איתי על העתיד שלי והעתיד שלה.
אכן, עוד בטרם היא נולדה אני כבר הייתי ועשיתי וחווייתי ולחמתי וילדתי וגידלתי והרווחתי. עכשיו היא חושבת שעלי לזוז
הצידה ולפנות לה את מקומי.
מאז ומעולם נלחמו זקנים על מקומם בחברה. אל תשליכני לעת זקנה קרא משורר תהילים. כבד את אביך ואת אמך, קרא החוק.
נשאל את זקן השבט, אמרה המסורת.
אלא שמסורת וחוקי הדת אבד עליהם הכלח בחברה המערבית ולכן יש לבנות תשתית חדשה במלחמה על מקומם של הזקנים,
המבוססת הן על הערך האוניברסלי של שוויון והן על ההיבט המעשי שבחולת החיים ואיכות החיים שהמדע העניק לנו. הששים
והשמונים של היום זה הארבעים והששים פעם. אני מצביעה עלינו כעל מגדר חדש שצריך לתבוע את מקומו. סיפור ישן...
המגדר הרביעי, החדש, הוא תלוי גיל: מגיע הגיל שבו הגבר מאבד את את תכונותיו הגבריות, והאשה מאבדת את תכונותיה
הנשיות. גברים ונשים חדלים להיות יצורים מיניים כי כך מצפים מהם. הם מגודרים במגדר הרביעי, לא גבר, לא אשה. הם בעלי
מיניות מוחלשת, אבודה. לא מחוזרים, לא מחזרים, לא מחצינים מיניות, אפילו מסתירים ומתביישים בה. מה טבוע בדנ"א שלנו
שגורם לנו להסתיר מיניות בבגרותנו וזקנתנו על אף שהיא קיימת? תום עידן הפוריות? הקשר "המוסרי" העתיק בין פוריות
ליחסי מיניות?
מה העולם חושב על אשה בת שבעים וחמש, שמונים, או תשעים שעושה סקס?

אורה ראובן

אורה ראובן, דיוקן עצמי, 2012, הדפסת כסף, 50x40 ס"מ
Ora Ruven, Self-portrait, 2012, Gelatin silver print, 50x40 cm

"רק אל תגידי 'סבתא': מגדרי זקנה בראי האמנות

ד"ר טל דקל

"את מכנה את עצמך 'הסבתא של המיצג'".
"אמרתי את זה בצחוק, ועכשיו כולם משתמשים בזה. אפשר לחשוב על כינויים אחרים, כמו 'לוחמת' או 'חיילת'?"
"בדיוק התכוונתי לכנות אותך 'בכירה'".
"כן, רק אל תגידי 'סבתא', אלוהים".

האמנית הדוברת בראיון זה היא מרינה אברמוביץ', ששיחה עימה פורסמה ב-9 ביוני 2014 במגזין "טיים" אאוט לונדון.¹ חילופי דברים אלו הם דוגמה אנקדוטאלית אך מהדהדת, הממחישה את תופעת הגילנות (Agism) הרווחת בעולם כולו, ובמיוחד בארצות המערב. אברמוביץ', אמנית המיצג הסמינלית, היא דמות מפתח בדור האמניות של הגל השני של הפמיניזם, אישה בת 67 שוודאי אינה לוקה בחוסר מודעות פוליטית או פמיניסטית, אבל גם היא מסתייגת מהכינוי "סבתא" עד כדי בהלה (ולמרבה האירוניה, מעדיפה שימוש בכינויים מיליטריסטיים דוגמת "חיילת" או "לוחמת", ובלבד שלא תוגדר כסבתא). "רק אל תגידי סבתא" הוא משפט נפוץ, שנאמר בספונטניות ולכאורה בהומור על ידי נשים רבות מספור, אולם הוא מקפל בתוכו אלימות, הקטנה ומחיקה של קבוצת נשים רחבה.

גילויי גילנות גוררים יחס שלילי ודכאני על בסיס גיל, במיוחד של זקנות וזקנים, וקשורים למנגנון חברתי עמוק ומורכב הראוי להשומת לב וחשיבה ביקורתית. העיסוק המחקרי בגילנות מטיל זרקור על אופני ההבניה החברתית של רעיון הזקנה ומנתח את התפישות הסטריאוטיפיות אודות נשים וגברים זקנים.²

כיום, יותר מאי פעם, סוגיית האפליה על רקע גיל מבוגר הופכת דחופה ורלבנטית בשל מה שמכונה "המהפכה הדמוגרפית". עד שנת 2035, אוכלוסיית בני ה-65 ומעלה בישראל צפויה להכפיל עצמה מ-833,000 נפש כיום, ל-1,640,000 נפש.³ יותר ויותר אנשים משתייכים, לפחות כרונולוגית ופורמלית, לקטגוריית הזקנה, אך בו בזמן התרבות העכשווית מטפחת את אידיאל הנעורים ומדירה את גילויי הזקנה אל השוליים השקופים של החברה. בניגוד לקטגוריות זהות אחרות כמו גזע, מעמד ומגדר, המבחינות ומפרידות בין בני אדם, הרי שכל אישה ואיש שיחיו חיים ארוכים דיים עתידים להיכלל בקטגוריית הזקנה. יתרה מכך, גם נשים וגברים שהם זקנים בעצמם, נוטים להפנים עמדות גילניות, להביע עמדות שליליות כלפי בני גילם, להגדירם כשונים מהם וכ"זקנים באמת". נטייה זו מוצאת ביטוי חריף במיוחד בקרב קבוצת הנשים, אשר יש בהן מי שיכחישו את שייכותן לקבוצת הגיל המבוגרת וינסו להשתייך לקבוצות גיל צעירות יותר באמצעות לבוש, התנהגות, הסתרה של הגיל הביולוגי, ניתוחים פלסטיים וכדומה.⁴

בעידן של תרבות חזותית דומיננטית, מתבקשת בדיקת הנראות של הזקנה וייצוגיה האמנותיים, ובמיוחד בהיבט המגדרי. ניתוח ייצוגי נשים זקנות מצדיק דיון נפרד, הן לאור העובדה הסטטיסטית שמרבית הזקנים בעולם הן נשים (בישראל 55 אחוז מבני ה-65 ומעלה הם נשים),⁵ והן מבחינה מוסרית-חברתית, משום שזקנות מהוות קבוצת מיעוט מוחלשת במיוחד הדורשת תיקון ביחס הדכאני אליה.

דימויים של נשים זקנות הופיעו לאורך כל תולדות האמנות המערבית, על פי רוב בהקשר תרבותי שלילי: כמסמלות ונושאות בגופן את הרוע והחטאים, או כנשים הממוקמות סימבולית ופיזית בשולי החברה, כיצורים בלתי רלבנטיים וחסרי חשיבות. מופעי זקנה נשית באמנות נתפשים אוטומטית כחורגים מן האנושי אל הספק-אנושי: אל הגרוטסק, אל החייתי. יותר מאשר גברים, נשים זקנות עוברות תהליך של הדרה והרחקה ממסלול החיים הכללי כשהן חוות מה שכינה חוקר הזקנה חיים חזן "מוות חברתי".⁶ זהו מוות מוקדם וכואב אף יותר מזה של הגברים. אם הזקנה ממוקמת באופן כללי בטריטוריה הגבולית אותה כינה מישל פוקו "הטרופיות של סטייה": "זו שבמסגרתה ממקמים יחידים שהתנהגותם סוטה ביחס לממוצע או לנורמה הנדרשת",⁷ הרי שנשים זקנות – השייכות הן לקבוצת המגדר הנשי המודר

¹ בארנס פרייר (2014). "קרוב להפליא ושקט להחריד". ראיון עם אמנית המיצג מרינה אברמוביץ'. מגזין טיים אאוט תל אביב, 14 באוגוסט 2014, עמוד 86.

² קורן, חיה (2013). "גילנות מהי? הבניית המושג והגדרתו". בתוך: דורון ישראל (אסי) (עורך). גילנות בחברה הישראלית. הבניה חברתית של הזקנה בישראל. ירושלים ותל אביב: הן ליר והקיבוץ המאוחד.

³ נייר עמדה - השירותים לאוכלוסייה הזקנה בישראל: הצורך בעיצוב תוכנית אב לאומית. יוני 2014. מתוך אתר האגודה הישראלית לגרוטולוגיה. תאריך דלייה 7.10.14.

⁴ בודנה אהוד, 2009. "גילנות וסיבותיה בגיל הצעיר ובגיל המבוגר", דורות, גיליון 112 (ינואר 2009).

⁵ ספר העובדות של CIA, 2014, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>, תאריך דלייה 7.10.14.

והן לקבוצת הזקנה המודרת, סובלות מדיכוי כפול מזה של גברים זקנים ונמצאות בטריטוריה מרוחקת הרבה יותר. בשני העשורים האחרונים, חלו בחקר תולדות האמנות שינויים פרדיגמטיים שפתחו פתח לפרשנויות חדשות של ייצוגי זקנה. בתקופה זו גם החלו להופיע נרטיבים ודימויים חלופיים המתארים זקנה ממוגדרת. עבודות האמנות שלהלן מציעות כמה דוגמאות המסייעות בחשיפת הלקונות והנושאים שאותם נוטה השיח הציבורי להעלים, להדיר, לטשטש ולהסוות. על רקע המיקום המוחלש והמוקצה של הזקנה הנשית, יצירות אמנות שבהן ייצוגים של נשים זקנות משמשות כלי לביטוי של עמדות אלטרנטיביות, משוחררות מהבניות חברתיות מקובעות ומעמדות סטריאוטיפיות נוקשות.

תמונה 1.

אורית חופשי, "כוח החיים", 2007, רישום דיו, הדפס עץ ועיפרון שומני על נייר 264x321 ס"מ (ממוסגר בשלושה חלקים)
Orit Hofshi, "Vis Vitalis", 2007, ink drawing, woodcut and grease pencil on paper, 264x321 cm

בשנת 2007 יצרה האמנית אורית חופשי את העבודה "כוח החיים" (תמונה 1). ביצירה מופיעות שתי נשים זקנות – אמה של האמנית וחברת ילדות שלה. הן נראות מאחור, גבן פונה אל העין המתבוננת, ובכל זאת ניכר שהן נשים זקנות. שתי הנשים פוסעות הלאה, אל המרחק, אל העתיד. נקודת המבט של של האמנית שעוקבת אחרי מסלול הליכתן נמצאת מאחורי הנשים הזקנות, והיא מסמלת את נקודת המבט של הדור הצעיר, הדור הבא. פרספקטיבה זו הינה היפוך של המבט הרגיל שלנו, מבט שעל פי רוב מופנה מן ההווה אל העתיד, כותבת המבקרת והאוצרת תמנע זליגמן.⁶ במקרה שלפנינו הדור הוותיק, שמקובל לחשוב אודותיו כ"דור העבר", הוא שסולל את הדרך אל העתיד ולא הדור הצעיר. בדמיון התרבותי נשים זקנות נתפשות כפאסיביות, חלשות ותלותיות וזאת בניגוד לגברים זקנים שעדיין יכולים להתפש כבעלי כוח, חכמים ומובילים. לא אחת, גברים בגיל זקנה נתפשים ככשירים לתפקידים חברתיים בולטים, באופן שאינו סימטרי כשמדובר בנשים זקנות. אנחנו חיים בחברה שבה "גברים (אשכנזים) מתבגרים, עם שיער לבן, נחשבים לחכמים ומובילי העולם ואילו נשים באותם הגילים נחשבות למכשפות זקנות".⁷ קשה עד בלתי אפשרי למצוא מקבילה נשית לשמעון פרס, אשר כיהן עד לאחרונה כנשיא התשיעי של מדינת ישראל, שמונה לתפקיד בגיל 84 ופרש בגיל תשעים. ביצירה של אורית חופשי, לעומת זאת, ניכר שהנשים המבוגרות הן הדמויות המובילות והחזקות,

⁶ חזן, חיים (2002) [1980]. אנשי הלימבו. מחקר על הבניית עולם הזמן של זקנים. ירושלים: אשל. עמוד 12.

⁷ פוקו, מישל (2010) [1994]. הטרוטופיה. על מרחבים אחרים. תל אביב: רסלינג. עמוד 17.

⁸ זליגמן, תמנע (2007). "אין תערוכה אלא חשבון החיבור של אמנים רבים - אודות התערוכה 'יחיד ויחיד'". יחיד ויחיד בהגות ובאמנות, במדע ובחברה.

תל אביב: הקיבוץ המאוחד. עמוד 124.

⁹ נמרוד, נעמי, זק"ש דליה. עם קרינאל, שרה ומרי-אש, ארנה (2013). "בריאות, נשים וזקנה". בתוך: ספרן, חנה ובר-דין, תלמה (עורכות). אשה לאשה פמיניסטית. שלושים שנות פעילות. חיפה: פרדס. עמוד 174.

הצועדות באומץ אל לב היער. בחירתה של האמנית במוטיב של יער, העמוס משמעויות סימבוליות של סכנה, הרפתקה וקושי, משמשת לתיאור חיובי ומעצים של הנשים. דמויות אלו מתוארות כדינמיות ומחוות דרך – הן עבור המתבוננות ביצירה, המקבלות נקטור לתוך עומק התמונה והן עבור האמנית עצמה שהיא אישה צעירה מהן, אשר נחרמת ומקבלת מהן השראה באשר לדרך שבה היא עצמה יכולה לצעוד בחייה.

האמנית מפרקת את הסטיגמה אודות זקנה נשית והופכת את הנשים המבוגרות למנהיגות, למובילות של המשפחה, הקהילה והחברה. בתכתובת אינטרנט הסבירה האמנית: "אני חושבת שקשה יהיה לנתק את הפירוש לעבודה מההיסטוריה והחיים של אימא, שנותרה ילדה יתומה, לגמרי לבד בעולם. ולמרות זאת, עם כל הקשיים הנפשיים שבדרך, והעצב האינסופי, היא זקפה ראש ומאז צועדת תמיד עם הרבה אנרגיה, פרקטיות, הכרה ביכולות שלה ובאמונה להתקדם, ללמוד, לנהל, וגם להיות מאותגרת אינטלקטואלית. היא אימא מיוחדת שעדיין מהווה עבורי מודל בהרבה מישורים. בתמונה הזאת היא בת 82, שתזכה לחיים ארוכים"¹⁰.

האמנית מדגישה ומחדדת כיצד היא מגלה יופי ועוצמה במקום שבו המבט הסטריאוטיפי רואה כיעור וכיליון. זוהי קריאת תיגר נגד המגמה החברתית הרווחת, אשר מדירה את המראה הזקן של נשים ומוקיעה אותו. סימני הזקנה נתפשים כמופע בלהות פיזי, ממנו מתרחשת מנוסה אובססיבית, מבוהלת ומאורגנת תרבותית, או כפי שהגדירה ההוגה נעמי וולף בספרה "מיתוס היופי" את הגורמים המניעים תפישות אלו: "זהו עורק אפל של שנאה עצמית, אובססיות גופניות, פחד מהזדקנות וחרדה מאובדן שליטה, הניזון מתפישות שונות הקשורות ליופי"¹¹. פחד ההזדקנות של נשים מניע את גלגליה של תעשיית יופי שלמה וייצוגי הזקנה הנשית נדחקים דרך קבע אל תחום הבלתי לגיטימי, בתרבות קפיטליסטית המקדשת את הנעורים הנצחיים.

יצירתה של אורית חופשי מתארת הליכה בדרך והתפצלות אל שבילים בתוך היער, ומסייעת בהבנת הצירים הנוספים המצטלבים אל תוך הסוגיה של זקנת נשים (Intersectionality). בנוסף לתופעה האוניברסלית של גילנות בכלל ושל גילנות ממוגדרת בפרט, הביקורת הפמיניסטית יכולה לשמש כלי פרשני מרכזי בדיון בנושא ואף לשאוב מהכלים של השיח הפוסט מודרניסטי המאפשר גילויים של הגילנות באתרים מרובים ומרובדים של מאבק, בהם שוק העבודה, המשפחה ומשק הבית, תרבות פופולרית, מוסדות המדינה וגם הסביבה הבנויה.¹² צירים מצטלבים אלו של קטגוריות זהות כוללים מרכיבים דוגמת מוצא אתני או גזעי, הגירה, מעמד, מצב גופני (אייבלזם, Ableism), נטייה מינית ועוד, הניצבים לצד המגדר ומאפשרים לחדד את מופעי הגילנות הדכאניים כלפי נשים זקנות מקבוצות חברתיות שונות.¹³

נשים עם נתונים שונים או חוויות חיים שונות, חוות גילנות בחריפות גדולה או מתונה יותר. כך למשל, נשים מבוגרות שהן מבוססות כלכלית יחוו בחריפות מופחתת את בעיות האפליה הגילנית, כי יש להן שפע חומרי, בניגוד לזקנות עניות שסובלות מסכנות כמו חוסר ביטחון בדיוק, מחסור קבוע בתרופות ולפעמים אפילו במזון, והן חשופות לניכור אפשרי של בני משפחתן שיוותרו אותן בלי משענת פרקטית וכלכלית.

¹⁰ תכתובת חופשי ודקל, 2013 (15 ביטאור).

¹¹ וולף, נעמי (2004) [1992]. מיתוס היופי. על השימוש בייצוגים של יופי נגד נשים. תל אביב: הקיבוץ המאוחד. עמוד 19.

¹² Laws, Glenda, 1995. "Understanding Ageism: Lessons from Feminism and Postmodernism", Gerontologist, Vol. 35, no. 1, pp. 112-118

¹³ דקל, טל (2011). (צמ)וגדרות - אמנות והגות פמיניסטית. תל אביב: הקיבוץ המאוחד. עמודים 195-196.

תמונה 2.

אניה קרופיאקוב, "אותות מלחמה 1", 2007, הדפס צבע, 60x70 ס"מ
Ania Krupiakov, "Decorations for Valor 1", 2007, color print, 60x70 cm

ב"אותות מלחמה 1" (תמונה 2), עבודה של האמנית אניה קרופיאקוב משנת 2007, מופיעה אישה בשם ראיסה וסילובה. האמנית מגלה את הסיפור שמאחורי הדימוי: "המדליות קשורות לנושא של הגירה וזְקָנָה, שנוגע להרבה אנשים מבוגרים שהגיעו לישראל מברית המועצות לשעבר. האישה שמצולמת פה אמנם נראית הרואית ועטורה; לכאורה אישה שנראית טוב, אבל כאן היא כבר בת 83, עם עיוורון חלקי. מאז 2007 מצבה עוד הידרדר: כיום היא כמעט ולא רואה, היא חיה בדרום הארץ, מקצבאות שלא מכסות כלום, בלי בעל (שנפטר מזמן), בלי ילדים ונכדים [...] בסיפור שכזה אפשר לדבר על פרדוקס ה'גלאס' שמייצג את העבר המפואר של האישה הזאת, לעומת המציאות הקשה שהיא מצויה בה היום".¹⁴

ואכן, כמו האישה בצילום זה, ישנן בישראל אלפי נשים זקנות שהן גם אלמנות, עריריות או חולות. אלו הן נשים שכל חייהן עבדו אך היו בבחינת המשכורת השנייה בבית, ולכן הפנסיה שהן מקבלות היא נמוכה ואינה מספיקה לקיום בכבוד, או נשים זקנות שלא נישאו ומתגוררות בגפן ולא מקבלות פנסיה שמספיקה לצרכיהן. למרבה הצער, מיגור העוני בכלל ועוני של זקנים בפרט, כלל אינו תופס מקום ראוי בסדר העדיפויות הלאומי.¹⁵ מצבן של זקנות שהיגרו בגיל מבוגר נדון עוד פחות ברמה הלאומית ואין מערך תמיכה מסודר עבורן.

¹⁴ תכתובת קרופיאקוב ודקל, 2013 (16 בנובמבר).

¹⁵ בריק, יצחק (2005). "הזקנים במעגל העוני". בתוך: בריק, יצחק (עורך). זיקנה בקו העוני. תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ואשל. עמוד 10.

תמונה 3.

שולה קשת, "ביבי הגדולה" (מתוך הסדרה "בית אם"), 2002, אקריליק על בד, 60x40 ס"מ
Shula Keshet, "Big Bibi", 2002, acrylic on cloth, 60x40 cm

באופן דומה לסוגיות של מעמד כלכלי, גם שייכות אתנית או גזעית משפיעה על זקנתן של נשים מקבוצות שונות בחברה, ולא אחת מייצרת מערכים של הדרה כפולה ומשולשת. בסדרת עבודות שהוצגה בבית האמנים בירושלים בשנת 2004, קושרת האמנית שולה קשת נושאים של גיל, אתניות ומגדר באמצעות ייצוגים של נשים בגיל מבוגר. בתערוכה זו, שנקראה "בית אם" (בהיפוך חתרני למונח המקובל "בית אב"), הציגה קשת דיוקנאות של הנשים במשפחה. בציור "ביבי הגדולה" (תמונה 3) מופיע דיוקן סבתה של קשת מצד אביה. ביבי הוא כינויה בפי חברי המשפחה, משום שהמילה "ביבי" פירושה סבתא בשפה הפרסית, שפת אמה של קשת. אוצרת התערוכה, דליה מרקוביץ', כתבה אודות סדרה זו כי: "הנשים [שקשת מתארת] קשורות זו בזו: אימא, סבתא, דודה ובת, נשים מהגרות שמוצאן ממשד, איראן. ביבי ג'אן, זלחה, מזל ואחרות, מייצרות שושלת נשית. אילן היוחסין המאטרילינארי מסדר ומארגן מחדש את מקומן ומשקלן של הנשים בסדר המשפחתי-חברתי הפטריארכלי. מבלי להזדקק לעזרתו של הפמיניזם המערבי, המבקש להציל את הנשים המזרחיות מן השבי, הופכות הנשים לדמויות עם ביוגרפיה, היסטוריה ועוצמה"¹⁶. קשת מציבה את הנשים הזקנות במקום שמבטא כבוד כלפיהן וכלפי תרבותן. במקרה זה האישה הזקנה מתוארת כעומדת על רקע של שטיח פרסי קלאסי, אדום ויפהפה כשראשה עטוי בכיסוי ראש מסורתי. כך, האמנית כותבת מחדש את ייצוגי האישה הזקנה, עת היא בוחרת להביא לקדמת הבמה ייצוגים המביעים סובייקטיביות וריבונות (agency) של נשים מזרחיות זקנות, שעל פי רוב מודרים משדה האמנות ההגמוני בישראל או מוצגים בצורה מוטה ודכאנית.

¹⁶ מרקוביץ', דליה (2004). קשת שולה. בית אם - ציורים. אתר האינטרנט של בית האמנים, ירושלים. תאריך דלייה 7.10.14.

תמונה 4.

אסתי עלמו-וקסלר, ללא כותרת, 2004, הדפס צבע, 60x90 ס"מ
Esti Almo-Wexler, Untitled, 2004, color print, 60x90 cm

גם האמנית אסתי עלמו-וקסלר בוחרת לשנות את הדימוי השלילי הרווח של זקנה ממוגדרת ומדגישה את ההצלבה בין ממדי האתניות, הגיל והמגדר. את הצילום משנת 2004 (תמונה 4) היא מתארת כך: "בתצלום רואים את סבתא שלי, שהיא האישה הכי חזקה ומשמעותית בחיינו. היא אישה מדהימה, ממש מלכת השבט. היא מאחדת סביבה את כל ילדיה ונכדיה. אני חושבת שהיא מסמלת עבורי את מהות העוצמה הנשית, עם הרוך בעיניה והחוכמה האדירה בדבריה [...] הזיכרון הראשון שלי מסבתא שלי הוא מאתיופיה, כשהייתי תינוקת ואני מובלת לבית חולים כי אני חולה והיא עומדת לידי ומטפלת בי. המפגש הבא שלי איתה היה רק אחרי 16 שנה, כשאני תלמידת תיכון שלא יכולה לשוחח באמהרית עם סבתא, ובכל זאת זוכרת את העוצמה שלה ואת האהבה"¹⁷.

עלמו-וקסלר בוחרת להנכיח את סבתה כסובייקט רב עוצמה. בהקשר זה המילה סבתא מוטענת ברחשי כבוד ואינה מביעה רעיון שראוי לברוח ממנו בבהלה. האמנית איננה מביאה דימוי מקטין ומזלזל של אישה זקנה ממוצא אתיופי המרמז למסכנות ונחשלות, כפי שלמרבה הצער מופיע תדיר בדמיון הציבורי ובמרחב התקשורתי בישראל, אלא דימוי של אשה זקנה חזקה ומעוררת השראה. האמנית מציגה אופק חדש ואמיץ המזכיר לנו, הצופות והצופים, שיש דרכי חשיבה אלטרנטיביות אודות נשים זקנות. עמדתה האמנותית-תרבותית של עלמו-וקסלר מזכירה את כתיבתה הפוליטית של דמות בולטת בתנועה הפמיניסטית, בטי פרידן. פרידן, שחיברה את הספר "המסתורין הנשי", מהחיבורים שהניעו את התפתחות הגל השני של הפמיניזם במאה העשרים, יצאה כעבור שלושה עשורים למסע אל הזקנה וחיברה את הספר "The Fountain of Age" (תורגם לעברית כ"התחדשות") שיצא לאור בשנת 1993. בספר זה היא כותבת ש"ההיאחזות באשליית הנעורים, ההישמרות מפני פחד הזקנה הממשמשת ובה, דורשות מאמץ כה רב, שאנו עשויים שלא להבחין באיכויות ובכוחות החדשים העשויים לצמוח [בתקופת הזקנה]"¹⁸. במסע ארוך מתארת פרידן היבטים רבים של הזקנה הנשית, בהם היבטים פיזיולוגיים, חברתיים ונפשיים, ובתוך כך חותרת אחר ההעצמה והכוח החדש הטמונים במעבר לגיל הזקנה. פרידן מגיעה למסקנה חדשנית, נועזת, שטרם קנתה לה אחיזה בלבבות: "באמצעות מעשינו ניצור דימוי חדש של הזקנה – חופשי ומאושר. [...] התחלתי בחיפוש זה כשאני עצמי הכחשתי את הזקנה ופחדתי ממנה. אני מסיימת אותו בקבלה, אישור וחגיגה"¹⁹.

ארוכה הדרך ורבה, אך אולי עוד יגיע היום שבו לקרוא לאישה "סבתא" יהיה מקור לגאווה בלבד. צעדים ראשונים בדרך זו נעשים בשנים האחרונות בישראל, בעיקר בדמות פעילות פמיניסטית מברכת. אחת היוזמות הבולטות בתחום זה נעשתה על ידי אסתר עילם, ממייסדות התנועה הפמיניסטית בארץ בשנות השבעים, החופשת את הזקנה כחלק אינטגרטיבי מתוכנית החיים הפמיניסטית ורואה בתיאוריה ובפעילות בשטח מקשה אחת. בשנת 2010 הקימה עילם את תנועת "נזו"ז – נשים זקנות וזועמות", וחיברה לה מניפסט. המשפט החותם את מניפסט נזו"ז מנסח היטב מהו הצעד הראשון הדרוש בכדי לחולל שינוי חברתי ביחס לנשים זקנות: "זה הזמן לשנות את מיקומן של נשים זקנות בחברה ובשיח החברתי. זה הזמן להציב נשים זקנות מכל הקבוצות והרבדים החברתיים במרכז השיח החברתי"²⁰.

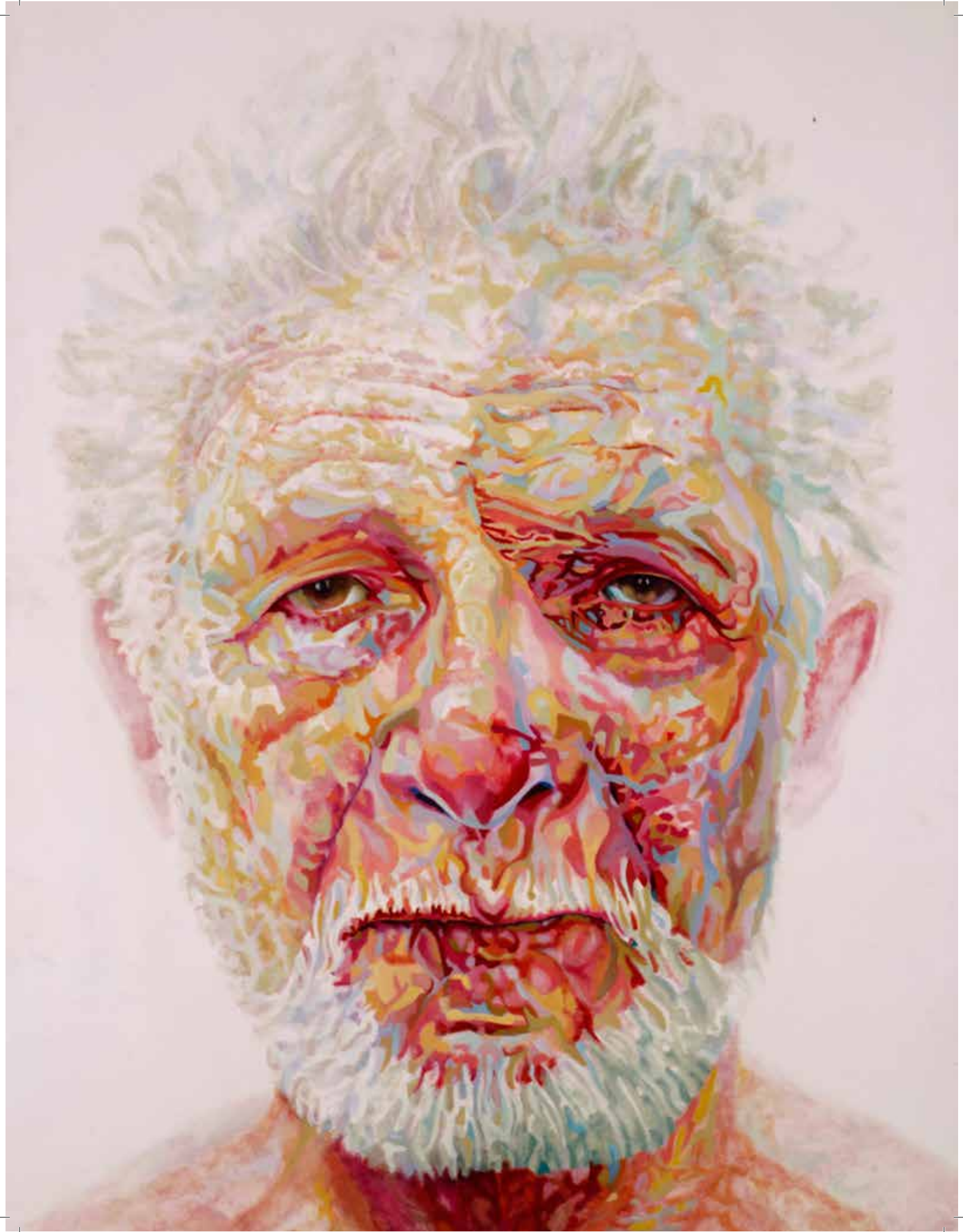
¹⁷ תכתובת עלמו-וקסלר ודקל, 2013 (20 בינואר).

¹⁸ פרידן, בטי (1996) [1993]. התחדשות. צמיחה בגיל השלישי. אור יהודה: הר ארצי הוצאה לאור, ספריית מעריב. עמוד 23.

¹⁹ שם: 388.

²⁰ עילם, אסתר (2010). "נזו"ז - נשים זקנות ובעלות בריתן נאבקות באינדיז'ים (גילניות)". עלון מידע (אפריל-מאי, 2010): בתוך ראוכר, חוה (2013).

²⁰ "נשים זקנות וזועמות", ערב רב, מאמר מקוון, תאריך דלייה 7.10.14.

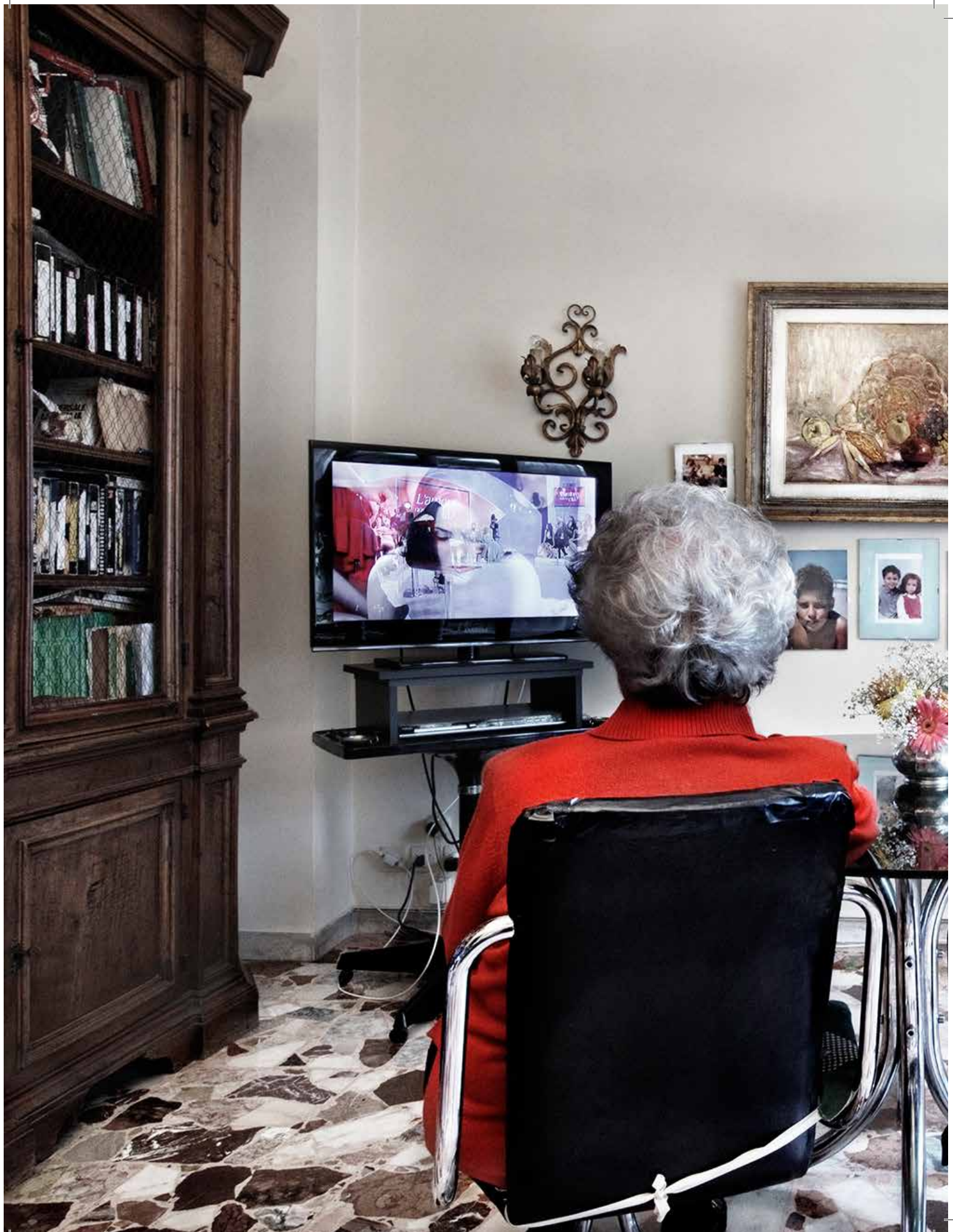

גיל הלה, דודה אווה, 2005, שמן על בד מוצמד ללוח עץ, 17x13.5 ס"מ
Gil Haller, Aunt Eve, 2005, Oil on canvas mounted on wood panel 17x13.5 cm

>> ראוּבן קופרמן, אבא, 2009, שמן על עץ, 122x81 ס"מ
Reuven Kuperman, Father, 2009, oil on wood, 122x81cm

ג'ובני פרטוטי, תלוז, 2010-2012, הדפסה לתדה
Giovanni Presutti, Dependency, 2010-2012, Lambda print

אצ'י ורנר-ניירי, כוח משיכה, 2012, טכניקה מעורבת, 110x29x9 ס"מ
Etchi Werner- Nyiri, Gravitation, 2012, Mixed media, 110x29x9 cm

אצ'י ורנר-נירי, כוח משיכה II, 2012, טכניקה מעורבת, 110x49x34 ס"מ
Etchi Werner- Nyiri, Gravitation II, 2012, Mixed media, 110x49x34 cm

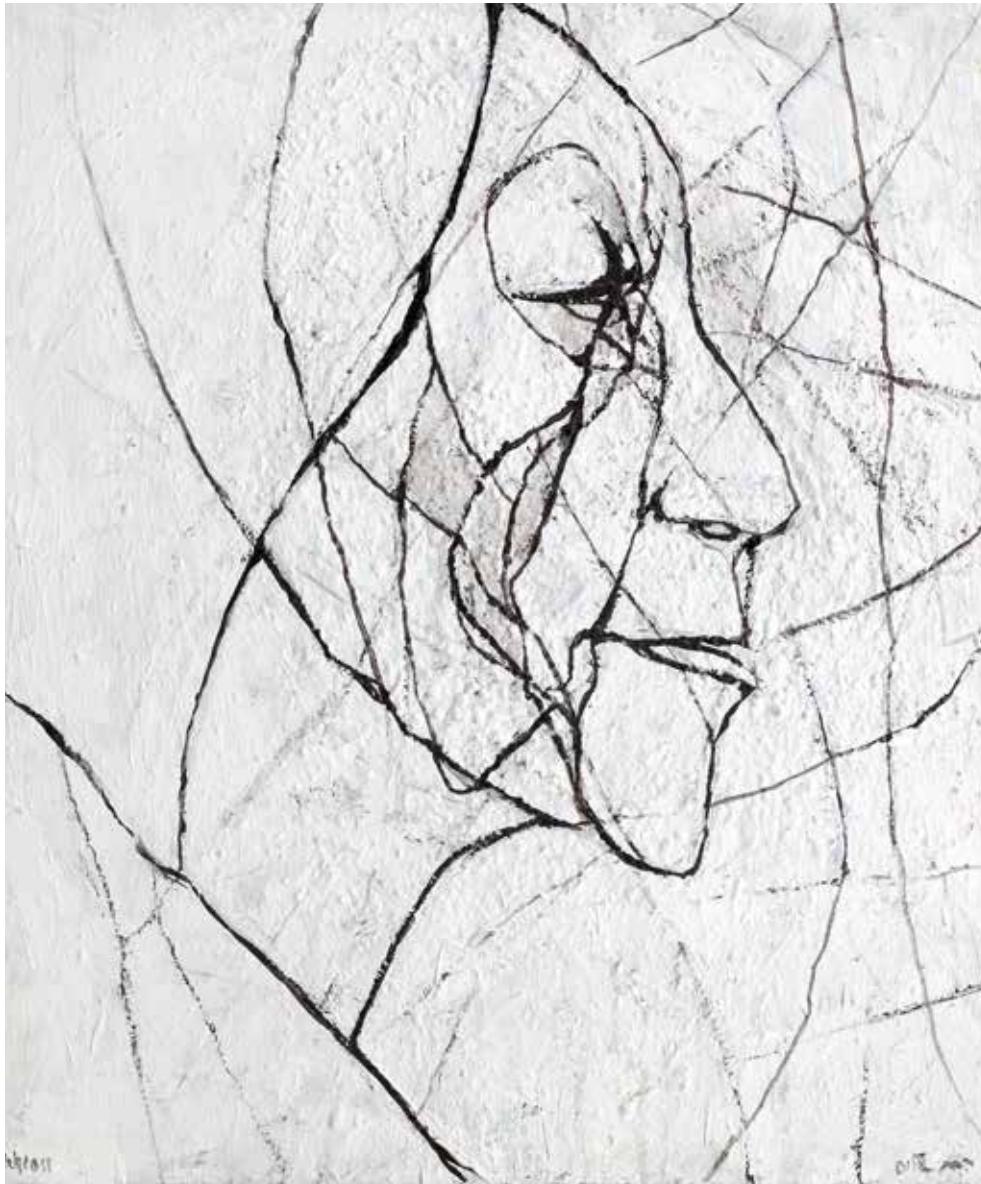
מקס פרגוסון, אבי אצל כץ, 2005, שמן על לוח עץ, 40x50 ס"מ
Max Ferguson, My Father in Katz's, 2005, Oil on panel, 40x50 cm

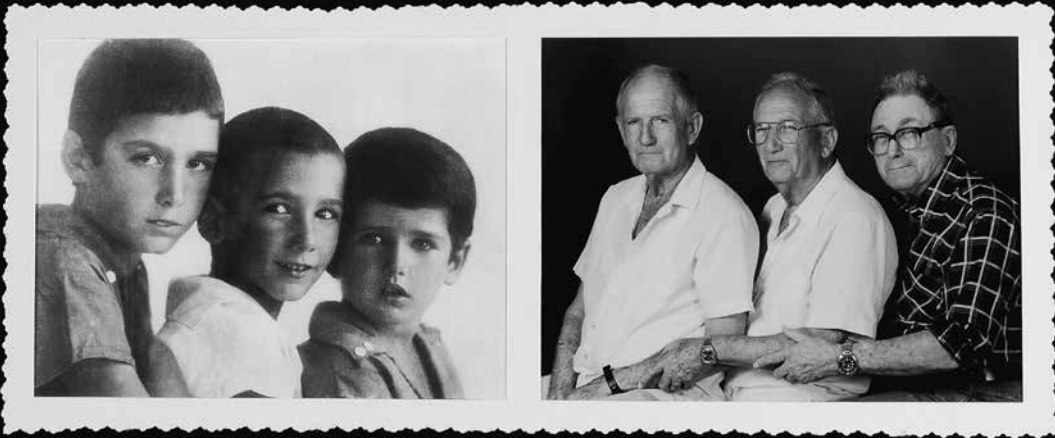
שמחה שירמן, זיכרון רחוק, 2004, הדפסת כסף
Simcha Shirman, Distant memory, 2004, Gelatin silver print

רוח שלוש, זקנה, 1997, אקריליק על נייר, 108X75 ס"מ
Ruth Schloss, Old Woman, 1997, acrylic on paper, 108X75 cm

רוח שלוט, ללא כותרת, 2008, אקריליק על בד, 80X70 ס"מ
Ruth Schloss, Untitled, 2008, Acrylic on canvas, 80X70cm

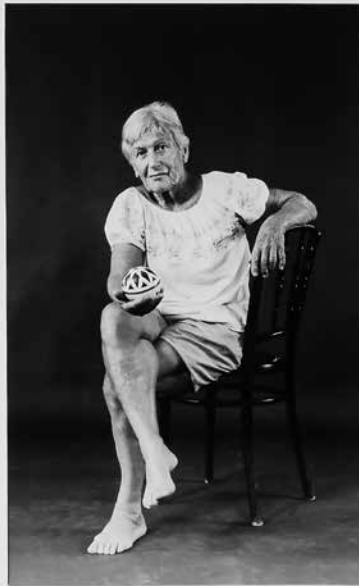

שי אלוני, בראי הזמן (יוסיק, נחמן ודניאל רז, גבע 2000 – דניאל, נחמן ויוסף ריז'יק, חיפה 1930), 2001, הדפסה שחור-לבן
 Shay Aloni, In the mirror of time (Yosik, Nachman and Daniel Raz, Geva 2000– Daniel, Nachman and Yosef Rizhik, Haifa 1930),
 2001, B&W print

שי אלוני, בראי הזמן (יורם נחשון, יעל ליכט ויואב נחשון, קריית אונו 2000 – יואב, יעל ויורם נחשון, חיפה 1937), 2001, הדפסה שחור-לבן
 Shay Aloni, In the mirror of time (Yoram Nahshon, Yael Licht and Yoav Nahshon, Kiryat Ono 2000 – Yoav, Yael and Yoram
 Nahshon, Haifa 1937), 2001, B&W print

« שי אלוני, בראי הזמן (רוחה זיו, גבע 2000 – רות טרטקוב, קישינייב, רומניה, 1926), 2001, הדפסה שחור-לבן
 Shay Aloni, In the mirror of time (Ruta Ziv, Geva 2000 – Ruth Tartakov, Kishinev, Romania 1926), 2001, B&W print

« שי אלוני, בראי הזמן (נעמי ויסמן, גבע 2001 – נעמי כהן, חל אביב 1927), 2002, הדפסה שחור-לבן
 Shay Aloni, In the mirror of time (Neomi Weisman, Geva 2001 – Neomi Cohen, Tel Aviv, 1927), 2002, B&W print

סילביה רזגובה, פינקי (מתוך הסדרה "Death Boom") 2008, הדפסה צבע
Silvia Razgova, Pinky ("Death Boom" series), 2008, C print

סילביה רזגובה, הלן (מחזור הסדרה "Death Boom"), 2007, הדפסת צבע
Silvia Razgova, Helen ("Death Boom" series), 2007, C print

ויקי סקנדריון, בובה זקנה, 2013, עפרון, עט וחריטוח על נייר דופלקס, 40x33 ס"מ
Vicky Skandarion, Old Doll, 2013, Graphite, pen and engraving on Duplex paper, 40x33 cm

אורה ראוּבן, דיוקן עצמי עם מר מוות, 2013, קולאז' דיגיטלי
Ora Ruven, Self-portrait with Mr. Death, 2013, Digital collage

נאוה הראל-שושני, מבחני תלות (ניקוד הפרשות), 2004, חומר שרוף, נייר, עץ, 40X51 ס"מ
 Nava Harel Shoshani, Dependency Tests (Secretion score), 2004, Clay, paper, wood, 40X51 cm

נאוה הראל-שושני, מבחני תלות (ניקוד אכילה), 2004, חומר שרוף, נייר, עץ, 40X51 ס"מ
 Nava Harel Shoshani, Dependency Tests (Eating score), 2004, Clay, paper, wood, 40X51cm

שי אלוני, משענת זרה, 2008, חצולם צבע
Shay Aloni, Foreign support, 2008, C print

שי אלוני, משענת זרה, 2008, חצולם צבע
Shay Aloni, Foreign support, 2008, C print

שירלי פקטור, ידיים III, 2010, שמן על בד, 80x108 ס"מ
Shirley Faktor, Handspainted III, 2010, Oil on canvas 80x108cm

שירלי פקטור, ידיים I, 2010, שמן על בד, 108x80 ס"מ
Shirley Faktor, Handspainted I, 2010, Oil on canvas 108x80cm

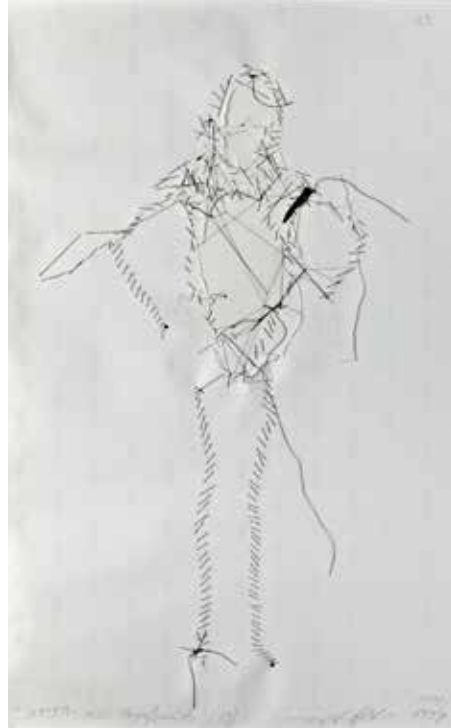

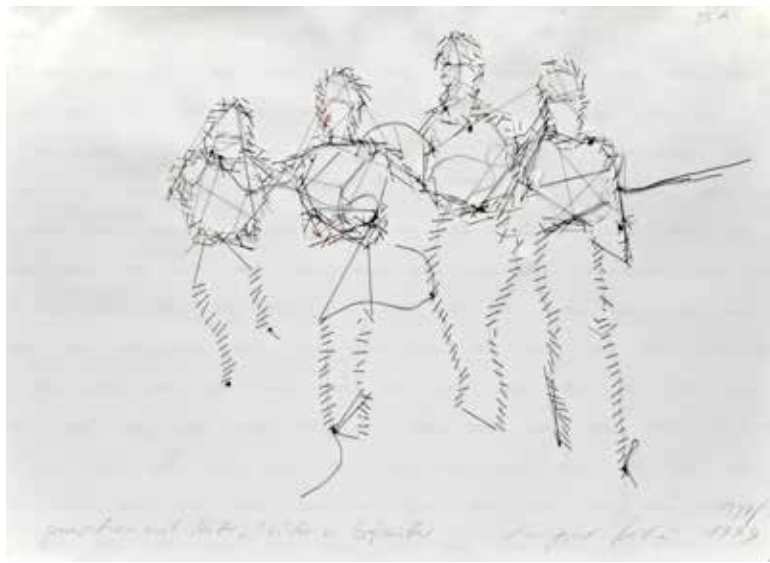
רוח וייסברג, הספד לאבי, 1978, טכניקה מעורבת על נייר, 105x74 ס"מ
Ruth Weisberg, Eulogy for my Father, 1978, Mixed media on paper, 105x74 cm

רוח וייסברג, ידיים מובילות, ידיים מקשיבות, 2002, רישום דיו על נייר, 75x56 ס"מ
Ruth Weisberg, Hands Lead, Hands Listen, 2002, Ink on paper, 75x56 cm

אנגרט סולטאו, בה עם סבתא רבחא, 1994-1999, פוטומונטאז' תפור, 100x75 ס"מ (שני הצדדים)
Annegret Soltau, Daughter and great grandmother, 1994-1999, stitched photomontage, 100x75 cm (Both sides)

אנגרט סולטאו, גֵנֶרָטִיבִי - עם בת, אמה וסבתא, 1994-1999, פוטומונטאז' תפור, 75x100 ס"מ (שני הצדדים)
Annegret Soltau, Generative - with daughter, mother and grandmother, 1994-1999, stitched photomontage, 75x100 cm
(Both sides)

אילון גנור, ללא כותרת, 2008, הדפסת דיו על נייר ארכיבי
Elon Ganor, Untitled, 2008, Inkjet print on archival paper

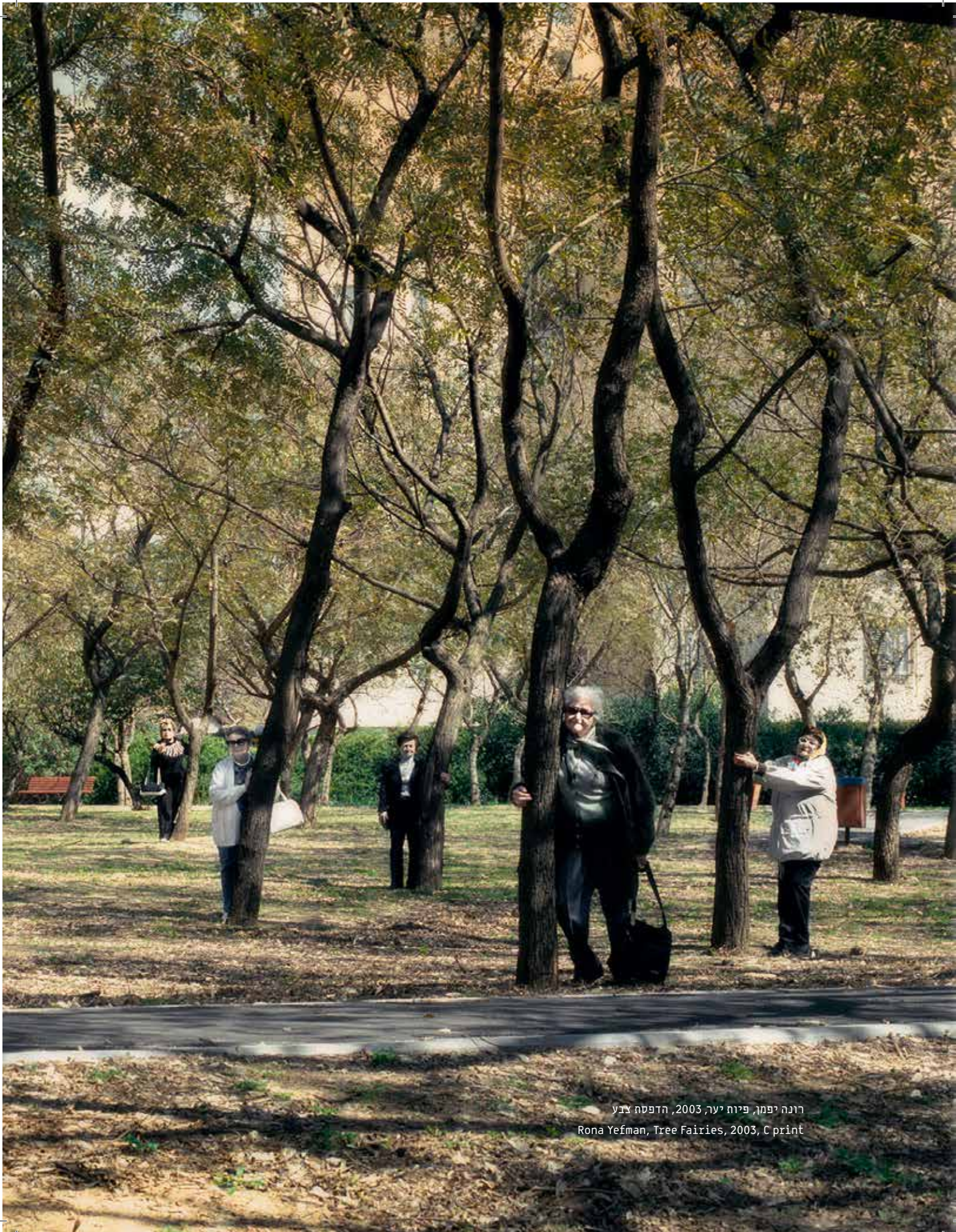
אילון גנור, ללא כותרת, 2010, הדפסת דיו על נייר ארכיבי
Elon Ganor, Untitled, 2010, Inkjet print on archival paper

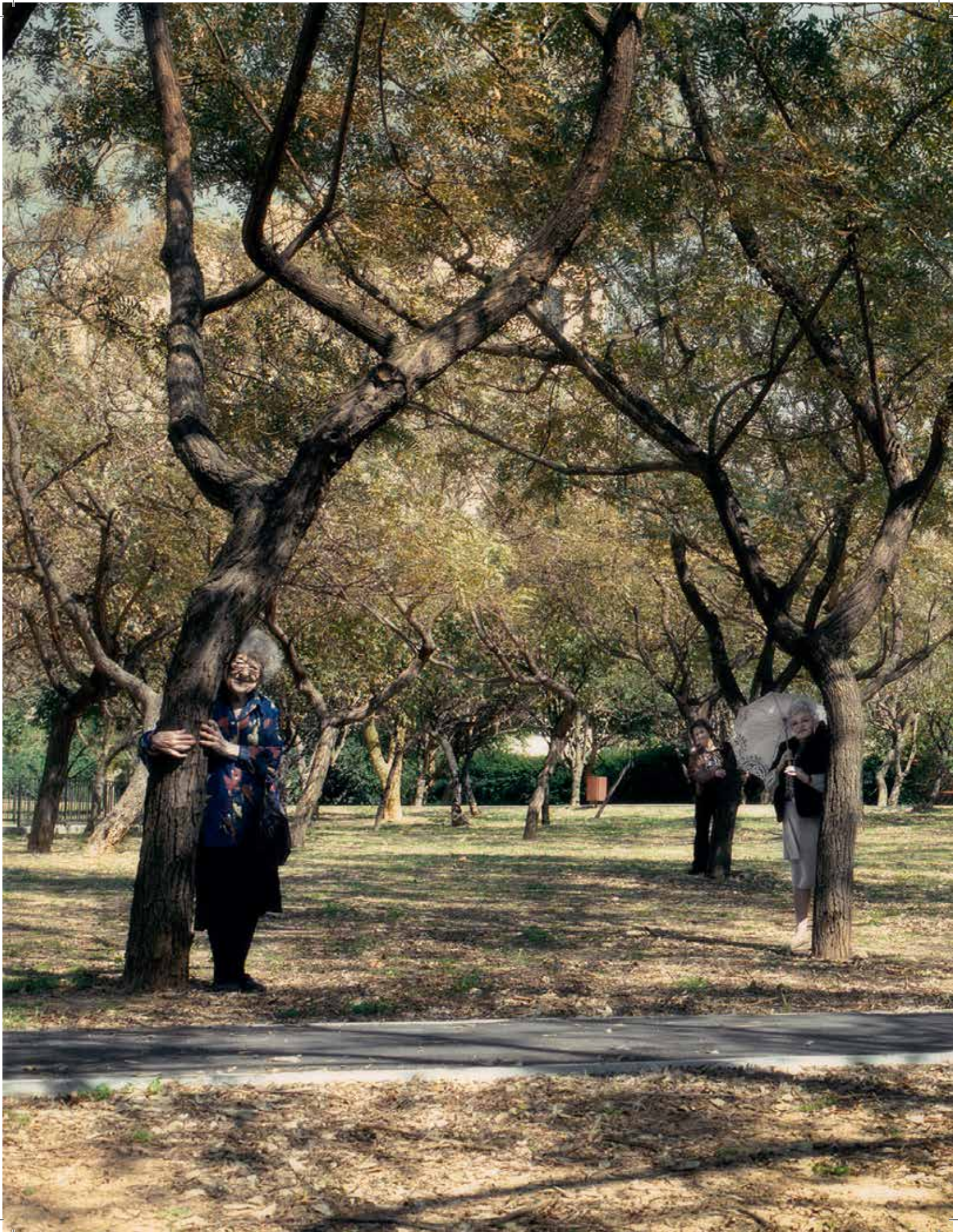
אריאלה פלוטקין, מילקשייק - גרסת הכיסוי של אמא שלי, 2006, וידאו
Ariela Plotkin, Milkshake - My Mother's Cover Version, 2006, Video

רונה יפמן, מרה א. בוק, 2002-2011, הדפסת צבע
Rona Yefman, Martha Bourke, 2002-2011, C print

רונה יפמן, פיות יער, 2003, הדפסה צוע
Rona Yefman, Tree Fairies, 2003, C print

לקט סרטוני יוטיוב
YouTube video clips

72-year-old grandmother
Elvis is alive- Grandpa gives heat in dancing

WORKOUT training of strong man 73 years old! <<
Johanna Quaas: Guinness World Record: Oldest Gymnast of the world <<

אלי שמיר, *אוי (סבחה על ערש דורו)*, 2007, שמן על בד, 45x40 ס"מ
Elie Shamir, *Oy (Grandmother on her Deathbed)* 2007, Oil on canvas, 45x40cm

כרמלה וייס, אבא (סוליטר), 2007, שמן על בד, 90X100 ס"מ
Carmela Weiss, Solitaire, 2007, Oil on canvas, 90X100 cm

מנבו יאמאנאקה, גייטי #1, 1995, הדפסח כסף
Manabu Yamanaka, Gyahte #1, 1995, silver gelatin print

What is my gender? It depends on my age.

30 years old. Desired, courted, beautiful, sexy, bomb, excited, exciting, flirty

60 years old. Courted? Desired? Beautiful from the inside, looks good for her age, wanted for babysitting, sexy mind, an ex-bomb, not exciting, not excited. Flirty?

Whether dictated culturally or by our DNA, I find beauty delighting; its loss makes me sad. I look at the mirror and I cannot recognize myself. Who am I?

Getting older, women say: I earned every one of my wrinkles. What did you earn? Where is your profit? Are you considered more beautiful/wise/successful due to your wrinkles? Offer a veil to the sad women hiding their loose arm muscles under a sleeve; a veil to hide the loose face wrinkles as well.

Let me grieve the loss of beauty. Tell me I need to accept the "new" look, because that's how it is now. Tell me I need to surrender to time. Tell me to find interest in doing, in having fun, in a wise use of the present time I have left. The loss of beauty is an external expression of a much larger loss. It symbolizes the weakness of the body, the mind and the soul. Being external, it may be conceived as the root of the problem, the first cause for discrimination.

Is the preference of beauty set by our DNA? Is it a cultural preference? It is of no importance. What is important is to separate beauty and its loss from justice. In the name of justice, old men and women should not be discriminated against. It is an unjustified discrimination, as old people are able and strong! Still!

It is a war of existence!

You had your turn - I was told by a young woman while discussing her future and mine.

Indeed, while she was not yet born, I was already doing and being, experiencing and fighting, giving birth, raising and earning. Now she thinks I must step aside and make room for her.

Old people have always been fighting for their place in society. "Cast me not off in the time of old age", called the poet of Psalms. "Honour thy father and thy mother", said the law. "Turn to the sages", advised tradition.

However, tradition and religion no longer have a stance in Western society. There is a need for a new infrastructure to carry the place of the old, based on the universal value of equality and the practical aspects of life span and life quality granted to us by science. Today's 60s and 80s are yesterday's 40s and 60s. I define us as a new gender who should claim its place. An old story...

The fourth gender, a new age-dependent gender: there comes an age when a man gradually loses his masculine traits and a woman her feminine ones. Following societal expectations, men and women cease to be sexual creatures. They are confined into a fourth gender, not a man, not a woman. They have a weakened or lost sexuality. They do not court, are not courted, do not exhibit their sexuality, or even conceal it or ashamed of it. What is it in our DNA which makes us hide our sexuality during old age? Is it linked to the end of fertility? Is it the old "moral" connection between fertility and sex?

How does the world see a 75, 80 or 90 year old lady having sex?

Ora Ruven

מנבו יאמאנאקה, גייטי #17, 1995, הדפסת כסף
Manabu Yamanaka, Gyahte #17, 1995, silver gelatin print

» מקס פרגוסון, אבי עם מחבט טניס, 2005, שמן על לוח עץ, 40x30 ס"מ
Max Ferguson, My Father with a Tennis Racket, 2005, Oil on panel, 40x30 cm

In another drawing by **Ruth Weisberg**, "Hands Lead, Hands Listen", the artist is seen from her back, dancing with a man. Is it her spouse? Her son or her father? The man's hands seem old and they are wrapped around the woman's back, leading or holding. Similarly to the hugging couples in **Silvia Razgova's** photographs, the support seems like mutual leaning, as a slow dance of complementary and quiet twilight intimacy.

In the center of the second part of the exhibition, a selection of **Youtube** video clips was projected. Old sportsmen exercise in public gardens, a Guinness World Record holder demonstrates her acrobatic prowess in a TV studio, and an old Cuban throws his crutches aside during a wild dance on the dance-floor. Such examples of old people who turned viral online, supply another view on how society sees the elderly. On the one hand, they project optimism and inspiration due to their livelihood and passion to keep using their mental and physical potential; on the other hand, seeing these old people as unique, esoteric and extraordinary in a way which doesn't reflect our daily reality, shows we have still a long way to go in accepting the elderly in society with dignity, respect and real concern and recognition, with no patronizing or mercy.

Christie Brinkley, People Magazine, February 2014
כריסטי ברינקלי, פיפל מגזין, פברואר 2014

Quentin Matsys, An Old Woman ("The Ugly Duchess"), Circa 1513
Oil on wood, 64.2x45.5 cm.
National Gallery, London
קוינטן מסייס, אשה זקנה ("הדוכסית המכוערת"), 1513, לער, שמן על לוח עץ, 64.2x45.5 ס"מ, הגלריה הלאומית, לונדון

William Blake, Elohim Creating Adam, circa 1795/ 1805,
Colour print, ink and watercolour on paper
43.1x 53.6 cm. Tate Britian, London
וויליאם בלייק, אלוהים בורא את אדם, 1795/1805, דיו, צבעי מים על נייר הדפס צבעוני, 43.1x53.6 ס"מ, טייט בריטן, לונדון

its disappearance from this life. The ceremonial character of the eulogy sums his circle of life and serves as both a personal and a public memory.

The subtitle of the exhibition binds together old age and a fourth gender, a concept coined by Ora Ruven. Following the three existing genders (man, woman, androgynous), Ruven wishes to clarify that old people as a group are not separated only by age, but are also socially and culturally regarded as a different part of humanity.⁷ Ruven turns to the film "Gerontophilia" (2013) by **Bruce La Bruce** as an example. The film revolves around a relationship between an 18-year-old male nurse and an 81-year-old man. The film's title deals with a sexual attraction to old people; the mere reference to this attraction as exceptional, a fetish or even a perversion, stands to show the age divide in society. The impression created is that if old people wish to continue functioning as sexually active creatures –an "unusual" notion in itself – they should do so among themselves rather than with younger people. At the same time, while society may unhappily accept relationships between old men and young women, relationships of old women and young men are still taboo. Alongside other films released in the last years (like "The Farewell Party" by **Sharon Maymon** and **Tal Granit** or "Amour" by **Michael Haneke**), this film marks a wave of interest in representing old people in a new light in contemporary cinema.⁸

The protagonist of "Amour", actress **Emmanuelle Riva**, participated in a project by photographer **Tierney Gearon** for the **New York Times**. In Gearon's photograph Riva is seen making colorful soap bubbles in a night gown. Her senses may seem blurred, and not fully aware, yet she is playing like a careless child. It is a dreamlike scene showing old age from a beautified angle which savers a few more magical moments.

Shay Aloni also ties old age and childhood in a series of photographic diptychs "In the mirror of time". The series couples pictures of founders of Geva group kibbutz, where Aloni grew up and lives, as children and their current old portraits. The circle of life is closed when the children who had their future awaiting them, soaked in socialist ideology, meet who they became years later, a generation of realists. Yet faint signs in their old faces still attest to their childhood spark.

Times and generations are bound physically and thematically in the works of **Annegret Soltau**, one of the most important feminist artists of the 1970s. In photography-based collages Soltau sews together body parts of her family – her daughter, mother and grandmother – into a multi-aged hybrid, proposing a matriarchic alternative to the masculine intergenerational dynasties formed, for example, by hereditary family surnames. Soltau's use of sewing, empowering the "feminine" craft by uniting the torn bodies, stands against the oppressive model society sketches, surfacing the cult around the "perfect" female body. The fragmented fertile body, which serves as a bridge over the age gaps, stands proudly naked in front of the audience in a feminine alliance of equality and empathy.

Next to feminine independence, the exhibition includes examples of old age couples. In addition to **Elon Ganor's** photographs previously discussed, a photograph by **Giovanni Presutti** depicts an old couple watching two televisions, individually yet together, as a possible solution for keeping the peace at home. On the wall before them are family photos of their grandchildren; it seems that each of them is in his or her own world and yet they want to keep close and continue sharing.

⁷ For more about the "Fourth Gender", see Ora Ruven's text in this catalogue.

⁸ Sahar Shalev, "The sexiness of old age", **Haaretz**, October 22nd, 2014

dependent and in total need of external assistance, will he or she be granted aid. As long as they are still somewhat vital, it seems they have to be grateful and get along on their own. Taken from real life, depressing in their bureaucratic formality, Harel Shoshani's dependency tests still supply hope due to the coupling and the ability to share emotions and lean on others in need.

Part B

Both parts of the exhibition presented artistic references bringing a wide social and cultural gaze of the artists on old age, often inspired by personal experiences involving aging and death of their parents.

A diptych by **Elon Ganor** depicts his parents in their living-room (on the right), and his mother seated on a sofa during the mourning period, "The Shiva", following her husband's death (on the left). A photograph of the late father was placed on the sofa where he used to sit, his watch on the widow's hand. The golden-framed photograph on the right was given to his parents by Ganor two years earlier, and can be detected hanging on the wall behind: its presence creates an effect of passing time, of a lost chapter of life captured in the photographic image.

Max Ferguson's father is depicted in two paintings from 2005. A portrait of the father holding a tennis racket is the last portrait painted by Ferguson before his father's death, aged 92. The sporty dad, who often played with his painter son, is depicted in a timeless white arena. While painted very close to his death, the elderly figure projects vitality and vividness. The second painting depicts the father in the legendary American Kat'z delicatessen, and is the first portrait Ferguson painted after his father's death. Bringing him back to life in the visual world and in color, he continues to exist in memory and in the material world. A black and white photograph of **Simcha Shirman's** old mother sipping from a bowl of soup is juxtaposed with "My Father in Katz's", as two iconic poles of elderly Jewish representations: While the father might symbolize leisure, enjoyment and longevity, the Jewish mother represents the fading Holocaust survivor, as according to Shirman "she had reached old age in behavior and appearance long before reaching it biologically".⁶

Elie Shamir painted a portrait of his dying grandmother in her bed. Her face is wrinkled, pale and purplish, yet her eyes are slightly open, moving between befuddlement and awareness. The painting's title "Oy" designates the grandmother's painful moaning, which seems to come out while watching the fading portrait. **Gil Haller's** "Aunt Eve", depicts the elderly woman in a soft, light-washed manner, as if she is seen through a veil of thin, warm mist. Her eyes seem glazed and un-focused, and the small painting succeeds in portraying the way she might have seen the world, a bit blurred and hazy.

Ruth Weisberg drew her father's portrait following his death and cited the eulogy by Elmer Gertz, a well-known and praised lawyer from Chicago, hometown of Zionist activist Alfred (Al) Weisberg. The deceased's face and body are sketched in shades of gray and black, alongside a text testifying to his introversion and quiet influence on his surrounding, as if calling forth some ghostly presence before

⁶ Talk with the artist, Shirman's studio, Tel Aviv, November 3rd, 2014

makes men stand in line. Once the sensual act is over, the mother takes the wig off her head and announces with pride that she had earned each and every one of her wrinkles, while retiring from the games of seduction and self-display.

A nude portrait of **Ora Ruven** (co-curator of this exhibition) is facing these works from the opposite wall; seated in her studio, Ruven maneuvers between her role as artist and owner, and the common role of a nude model in front of an unseen male painter. Two later works by Ruven show her in white hair and a white robe which may remind us of a hospital or burial clothing, accepting the courtship of a skeleton that tempts her into his deadly arms.

"Old Doll" by **Vicky Skandarion** seems like a gypsy or a mythological witch buried in a pile of broken dolls and ceremonial skulls. Her long hair brings an almost virginal femininity against her exposed floppy breasts. Childhood, adolescence, old age and death are interwoven in a useless pile; old age is confronted with the expectations of youth which wandered away.

On the left side of the room were two photographs by the Japanese photographer **Manabu Yamanaka**, who focuses on documenting marginal groups of society. They are part of the series "Gyahtei", a Buddhist term which designates the last period of life, imbued with illness and death. Isolated from any context of time and place, images of women over 90 years old appear on a white background, allowing the contemporary observer a direct look at the dying body before it is gone. One slightly larger-than-life photograph confronts the viewer with a mirror image of a parallel body that is no longer alive. The other photograph depicts an old woman lying in a fetal position with no identified environment, between birth and death.

Ruth Schloss had dealt for decades with expression of weakened population in her work. One of the last paintings she painted before her death, which hung on her wall until she died, matches in its whiteness the pure atmosphere of Yamanaka's works. Schloss painted this work using both her hands, after losing control over one of them. As she practiced full control of both hands since her childhood, it seems that this is also a forced closure due to the collapse of the body.

Two paintings of worn out hands by **Shirley Faktor** serve as an expressive portrait of a lifelong work and physical dedication. The fleshy fingers are held tightly, counting the passing time or waiting silently.

Four documentary photographs by **Shay Aloni** from the series "Foreign Support" feature couples of old people and their caretakers, who become an improbable yet common hybrid. Isolation or remoteness of the family brought about "professional" foreign nursing for the elderly; the series reflects one of the common ways of distancing the burden of taking care of parents. With their families far behind, caretakers are tied to the local elderly, who are often not in touch with their children either. Despite the lingual and mental distance, these duos exist as bubbles of singularities.

Two works by **Nava Harel-Shoshani** from her series "Dependency Tests" are based on forms following the functioning of old people who apply for financial aid for nursing. Only if the applicant proves to be

The group exhibition **Tough & Tender: The Third Age and the Fourth Gender – Golden Years in Contemporary Art** presented various artistic visual references to old age. Because of its vast scope, it was divided into two parts.

Part A

Works depicting leaning figures, as if about to fall, filled the entrance hall of the gallery's space. Two photographs from the series *Death Boom* by photographer **Silvia Razgova** are named after Pinky and Helen: the former lies in her death bed, creating the scene of a father and daughter sharing a hug of sorrow; the latter is supported by her son, moving her from a wheelchair to her bed. In this series, Razgova relates to the post world-war II generation of Baby Boomers: "Faced today with the deaths of their parents, the Baby Boomers enter their own age of mortality. Through their direct experiences with this process, they are changing the current paradigm of dying and the death industry: hospice and palliative care, funeral, and the after-care grief industries."⁴

Rona Yefman's photograph "*Tree Fairies*" shows a grove dotted with images of awakened old women peeping out of tree trunks, holding them, sharing their age with them. While old trees gain a special status in many cultures, in other places the old is cut off for the new and fresh. **Ruth Schloss's** earth-like colored and textured painting may suggest illness and termination, with a face-blurred old woman at its center, supported by two walking canes as a hybrid creature inseparable from its prosthetics.

In the second hall, the "old man" is depicted in three oeuvres. **Reuven Kuperman's** "*Father*" is an intensified portrait of the artist's dad. His face appears as a cartographic map or a plowed field sketched from red blood vessels. "*Solitaire*" by **Carmela Weiss** shows anonymous hands playing cards alone, unveiling critical happenings and opportunities, playing with fate. "*Martha Bourke*" is a portrait of an old male transvestite whom **Rona Yefman** has been accompanying for over a decade: a 80-year-old Polish Holocaust survivor who cross-dresses as a seductive ageless woman called Martha. Yefman mentions that "When she is Martha, she feels much younger and forgets about the aging troubles. Her biography and history are different from that of the man who is a grandfather and great-grandfather. The whole point is that with Martha, you can't guess her age. She is forever young!"⁵ The fantastic possibility of playing with sexual potency and stretching the borders of gender expression in old age creates a feeling that it's never too late. Next to these works, a cast of fallen breasts with pacifiers for nipples hangs over a tin bucket with a congealed pond at its base. In the third hall, a cast of a penis is hung as a useless remnant above a planter with a dry plant. These two sculptures by **Etchi Werner-Njiri** may imply an independence of the organs, which do not obey their owner's desire. In the context of the current exhibition, they may be viewed as prosthetics, clarifying the performative aspect of gender and the embedded disappointment in the existence of replaceable or upgradable organs which can never regain their natural vitality.

In **Ariela Plotkin's** video "*Milkshake – My Mother's Cover Version*", the artist's mother is seen in her kitchen, reciting in an overacted sensual manner the lyrics of "*Milkshake*" by **Kelis**. The ironic parody-like song and its elderly reenactment offers the female's special gift of milkshake preparation, which

⁴ Email correspondence with the artist, September 7th, 2014.

⁵ Email correspondence with the artist, November 20th, 2014.

Representations of mature and old men can be distinguished from those of mature and old women in the history of visual culture and in an historical perspective. Old men were usually specific personalities perceived as extraordinarily wise, respectable or having a social role which justified their portraits being made, such as Greek philosophers, senate members, community leaders, heads of families, etc. Their thick beards and wrinkled faces often expressed experienced masculinity, while their bodies were frequently designed in a youthful and flexible manner to demonstrate their rich unaffected potency. These images are not very different from the later archetypical representation of God, as an omnipotent character with a white long beard, which possibly became iconic partly due to Michelangelo (The Creation of Adam, detail from the Sistine Chapel), followed by William Blake. In popular culture, the good old wise man's image is played by Santa Claus, the ultimate grandfather, who replaced his European youthful shape with a comforting round belly.

While the old man's image incarnated into a nice grandpa, the old woman's image was tied to that of the jealous conniving witch. Examining thousands of years of women's representations in art will easily show an abundance of young, well-shaped, beautiful women and a minority of old women. Since her esthetic role, as well as her family role (not being able to give birth anymore) has been terminated, the old woman "was pushed to the side" by young women who "stole" the attention. While old (and wealthy) men were considered relevant due to life experience, wisdom and success, old women lost their relevance and tried to hold on to their youth, consumed by frustration. Masculine wisdom is beneficent, feminine wisdom is damaging.

One depiction of old women which comes to mind is that of the drunken woman from the Hellenistic social-realist sculpture period. Her folded body and tortured expression are far away from images of drinking men in symposiums (intellectual and philosophical feasts). The (assumed) portrait of Margaret, the countess of Tyrol by **Quentin Massys** is perceived as an exemplary representation of human grotesque, intensified by her age. While the old man, believed to be displayed with the countess as part of a diptych, is dressed in a distinguished fur outfit, the female figure is presented as trying to externalize her sexuality in an inappropriate and exaggerated manner.

However, the aging (and the poor) man was perceived similarly to a child physically and mentally: unable to contribute financially, to reproduce, to fight. Physically, his strength is diminished, teeth fallen, mind blurred; unlike the child, who will get bigger and stronger, the old man will wither and die.²

The old man's image in the past was generally associated with his social and economic status rather than his age. Marginal to begin with, the woman's social and visual image changed in accordance with her physiological change: menopause and the end of fertility. European Medieval scientific texts claimed that the woman's body produces poison, which is removed from her body via menstrual blood; once menstruation stops, the poison stays inside her body and affects her character and behavior. This thought might have had a direct effect on the image of the old witch, her ability to make potions and poisons to harm the younger and the turning of the woman into a harmful and bitter creature.³

² Ibid, pp 5-6.

³ Ibid, pp 187-188.

Tough & Tender:

The Third Age and the Fourth Gender - Golden Years in Contemporary Art

Sagi Refael

"First autumn morning:
the mirror I stare into
shows my father's face"

Kijo Murakami

February 2014's **People Magazine** cover featured ex-super model **Christie Brinkley** in a blue swimsuit that matched her eyes, lavish blond hair and a wide smile exposing perfectly white teeth, in a pose conveying self-confidence and radiant sexuality. On the inside cover of the magazine, Brinkley is seen in a tailored jacket and matching underwear. What separates these perfect images of femininity (even if retouched by Photoshop) from thousands of other covers of gossip and fashion magazines or models' photos- is that Brinkley, as noted in the title, is 60! (Exclamation mark in original.)

A photograph of Brinkley from 1979 in similar position and swimsuit was placed next to her updated photo on the cover, as if to highlight the great wonder of her "youthful" appearance 35 years later.

The age of 60 evokes grand-parenting more than it does modeling, and the way Brinkley is presented on the cover recalls 20-year-old women more than the typical (and maybe false) image of women her age. However, these images signify a dramatic change seen in the past decades, and even more so in the last years since plastic surgery and Botox have become so common and accessible. Even though women have always been subject to social pressure as to their physical appearance, at least until they relinquished being desired and became grandmas, it seems that today women and also men not only look "younger", but also feel and behave differently from their parents at the same age. If until recently the age of 60 was considered "old" (and in the Middle Ages was even set as the beginning of old age)¹, today it is seen as a potential signifier of another new period of activity rather than a transitory station on the way to illness and death. Some say "old age" is no less a mental state than a physiological one.

It may be true that today's "elderly" are more active, independent and healthy than those of the past. Yet longer life-span does not necessarily entail better life conditions and circumstances. High post-retirement medical costs, smaller income, loneliness due to independence of close family members, a feeling of irrelevance caused by cultural and technological progress and more - all these may separate the elderly from the rest of the population and create a gap, which may indeed make them "irrelevant". While in the past, old age was associated in most cultures with wisdom and a social status commanding respect and esteem, it seems that nowadays wisdom has become decentralized and subjectivized, available through online search engines. Old people need to make an effort in order to remain in others' consciousness.

¹ Shulamith Shahar, **Growing Old in the Middle Ages: 'Winter Clothes Us in Shadow and Pain'**, Routledge, London, 1997, pp 13-14.

Tough & Tender

The Third Age and the Fourth Gender
Golden Years in Contemporary Art